

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

૧૯૯૪ (૦) એ.આઈ.જે.ઈ.એલ.-એચ.સી. ૨૦૪૪૯૨

ગુજરાત ઉચ્ચ અદાલત

માનનીય ન્યાયાધીશો: એમ.બી. શાહ, વાય.બી. ભટ્ટ, એચ.એલ. ગોખલે

એચ.કે. મકવાણા વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય

ફેસલ થયા તારીખ : ૦૮/૦૪/૧૯૯૪

ઉદ્દેખિત અધિનિયમો અને નિયમો:

ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ કલમ-૨ (જે)

કાયદાના મુદ્દાઓ: -

ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭- કલમ ૨ (જે)- વ્યાખ્યાઓ.

ટાંકવામાં આવેલ કેસો:

૧. બેંગ્લોર પાણી પુરવઠા અને ગટર વ્યવસ્થા બોર્ડ વિ. એ. રાજપ્પા,
એ.આઈ.આર. ૧૯૭૮ એસ.સી. ૫૪૮: ૧૯૭૮ (૨) એસ.સી.સી.
૨૧૨: ૧૯૭૮ (૧) એસ.સી.જે. ૪૮૧: ૧૯૭૮ એસ.સી.સી.
(એલ એન્ડ એસ) ૨૧૫: ૧૯૭૮ (૩૬) એફ.એલ.આર. ૨૬૬
૨. બિહાર રાહત સમિતિ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય, ૫૪ એફજેઆર ૩૮૫

૩. કેન્દ્રિય ઔદ્યોગિક ટ્રિબ્યુનલ વિરુદ્ધ સન એન્જિનિયરિંગ વર્ક્સ (પી) લિમિટેડ, ૧૯૯૨ જ એસ.સી.સી. ૩૬૩: ૧૯૯૩ એ.આઈ.આર. એસ.સી. ૪૩: ૧૯૯૨ (૨) સ્કેલ ૫૯૧: જેટી ૧૯૯૨ (૫) ૫૪૩: ૧૯૯૨ (સપ્લી. ૧) એસ.સી.આર. ૭૩૨
૪. કોર્પોરેશન ઓફ સિટી ઓફ નાગપુર વિ. તેના કર્મચારીઓ, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ એસ.સી. ૬૭૫: ૧૯૬૦ (૨) એસ.સી.આર. ૯૪૨: ૧૯૬૧ (૨) એસ.સી.જે. ૧૩૪: ૧૯૭૦ લેબ.આઈ.સી. ૧૧૭૨: ૧૯૬૦ (૧) એલ.એલ.જે. ૫૨૩
૫. દિલ્લી વિકાસ બાગાયત કર્મચારી સંઘ વિ. દિલ્લી વહીવટીતંત્ર, દિલ્લી અને અન્યો. ૧૯૯૨ જ એસ.સી.સી. ૯૯
૬. દેસ રાજ વિરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૮ એસ.સી. ૧૧૮૨: ૧૯૮૮ (૨) એસ.સી.સી. ૫૩૭: ૧૯૮૮ (૧) સ્કેલ ૭૭૧: જેટી ૧૯૮૮ (૨) ૧૪૫: ૧૯૮૮ (૩) એસ.સી.આર. ૬૧૬
૭. જે. જે. શ્રીમાળી વિરુદ્ધ જિલ્લા વિકાસ અધિકારી, ૧૯૮૯ ૨ જી.એલ.એચ. ૧૨: ૧૯૮૯ (૧) જી.એલ.આર. ૩૯૬: ૧૯૯૦ (૧) એલ.એલ.જે. ૪૫૧: ૧૯૮૯ લેબિક ૬૮૯: ૧૯૯૦ (૧) લેબએલએન ૯૮૨
૮. એલ.આઈ.સી. ઓફ ઇન્ડિયા વિ. ડી. જે. બહાદુર, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૦ એસ.સી. ૨૧૮૧: ૧૯૮૧ (૧) એસ.સી.સી. ૩૨૫: ૧૯૮૧ (૧) એસ.સી.આર. ૧૦૮૩: ૧૯૮૧ એસ.સી.સી. (એલ એન્ડ એસ) ૧૧૧: ૧૯૮૦ લેબ.આઈ.સી. ૧૨૧૮
૯. ઓલ્ગા ટેલિસ વિ બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૬ એસ.સી. ૧૮૦: ૧૯૮૫ (૩) એસ.સી.સી. ૫૪૫: ૧૯૮૫ (૨) સ્કેલ ૫: ૧૯૮૫ (સપ ૨) એસ.સી.આર. ૫૧: ૧૯૮૬ સીઆરએલઆર (એસસી) ૨૩

૧૦. સંજીત રોય વિરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૩
એસ.સી. ૩૨૮: ૧૯૮૩ (૧) એસ.સી.સી. પરપ: ૧૯૮૩ (૧)
સ્કેલ ૩૮: ૧૯૮૩ (૨) એસ.સી.આર. ૨૭૧: ૧૯૮૩ યુજે ૧૬૧
૧૧. ઉમાયમ્મલ વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય, ૧૯૮૩ ૧ એલ. એલ. જે. ૨૬૭

સંદર્ભ કરાયેલ કેસો:

૧. (આધાર લેવાયો):- વિજયકુમાર દાત્રાત્રેય પુનેકર વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય (નોટિસ દ્વારા સેવા આપવા માટે) & ૨,૨૦૧૯ એ.આઈ.જે.ઈ.એલ. એચ.સી. ૨૪૧૭૮૫
૨. (સંદર્ભ કરાયો): - તાલુકા વિકાસ અધિકારી વિરુદ્ધ નાનાભાઈ કે. વણકર, ૨૦૦૪ એ.આઈ.જે.ઈ.એલ. એચ.સી. ૨૧૨૯૧૯
૩. (સંદર્ભ કરાયો): - રાજકોટ જિલ્લા પંચાયત વિરુદ્ધ વજાસુર આલા રાહોડ, ૨૦૦૫ એ.આઈ.જે.ઈ.એલ. એચ.સી. ૨૧૦૦૨૪
૪. (સંદર્ભ કરાયો): - ગુજરાત પાણી પુરવઠા અને ગટર વ્યવસ્થા બોર્ડ વિ. એમ.ડી. દોશી, ૨૦૧૦ એ.આઈ.જે.ઈ.એલ. એચ.સી. ૨૨૫૪૧૬
૫. (સંદર્ભ કરાયો): - જિલ્લા વિકાસ અધિકારી અને ૧ વિ. કરસનભાઈ રામજીભાઈ જલદિયા, ૨૦૦૭ એ.આઈ.જે.ઈ.એલ. એચ.સી. ૨૧૯૪૮૦
૬. (સંદર્ભ કરાયો): - ગુજરાત પાણી પુરવઠા અને ગટર વ્યવસ્થા બોર્ડ વિરુદ્ધ ઉદય ચંદ્રકાંત રાવલ, ૨૦૧૪ એ.આઈ.જે.ઈ.એલ. એચ.સી. ૨૩૧૮૨૫
૭. (સંદર્ભ કરાયો): - ગુજરાત પાણી પુરવઠા અને ગટર વ્યવસ્થા બોર્ડ વિ. પ્રવીણસિંહ જશુભાઈ ઝાલા, ૨૦૧૦ એ.આઈ.જે.ઈ.એલ. એચ.સી. ૨૨૩૪૭૮

૮. (આધાર લેવાયો):- અમરેલી જિલ્લા પંચાયત વિરુદ્ધ ભરતકુમાર
આર. પંડ્યા, ૨૦૧૩ એ.આઈ.જે.ઈ.એલ. એચ.સી. ૨૩૦૫૯૨

ઉપસ્થિતિ:

એ.કે. કલર્ક, એચ.એસ. મુનશો, કમલ મહેતા, એ.જે. શાસ્ત્રી, ટી.આર.
મિશ્રા મોહિત એસ. શાહ, પી.વી. હાથી

ટાંકવામાં આવેલ સમાન કેસો:

૧૯૯૪ (૨) જી.એલ.આર. ૧૦૦૨

૧૯૯૪ (૨) જી.સી.ડી. ૭૭૮

ન્યાયાધીશ: -

ન્યાયમૂર્તિ એમ.બી. શાહ

૧. પૂર્ણ ખંડપીઠને આ સંદર્ભમાં જે એકમાત્ર પ્રશ્ન નક્કી કરવાની જરૂર છે તે
એ છે કે શું દુષ્કાળ, પૂર, ભૂકંપ અથવા અછતથી અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓને
આજીવિકા પૂરી પાડવા માટે રાજ્ય સરકાર દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા રાહત
ઉપક્રમો 'ઉદ્યોગ સામાન્ય બોલચાલ "નો જવાબ હશે:તે 'ઉદ્યોગ' નથી.તેમ છતાં,
આ પ્રશ્ન ચિંતાનો વિષય છે કારણ કે વિવિધ અદાલતો દ્વારા અર્થઘટન કરાયેલ
ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ની કલમ ૨ (જે) હેઠળ 'ઉદ્યોગ' ની
વ્યાખ્યાને ધ્યાનમાં લીધા પછી તેની સાથે વ્યવહાર કરવો જરૂરી છે.

૨. જે.જે. શ્રીમાળી વિરુદ્ધ જિલ્લા વિકાસ અધિકારી ૧૯૮૯ (૨)
જી.એલ.એચ. ૧૨ ના કેસમાં (તત્કાલીન) ન્યાયમૂર્તિ એ. એચ. અહમદી અને
ન્યાયમૂર્તિ આર. જે. શાહની બનેલી ખંડપીઠે: (૧૯૮૯ (૧) જી.એલ.આર.
૩૯૬) એ એવું માન્યું હતું કે જ્યારે દુષ્કાળ અને દુષ્કાળ દરમિયાન રાજ્ય સરકાર
અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં રહેતા અછતગ્રસ્ત લોકોને ખૂબ જ જરૂરી રાહત પૂરી
પાડવાના હેતુથી રાહત કાર્યો હાથ ધરે છે, ત્યારે તે કોઈ ઔદ્યોગિક અથવા
વ્યાપારી સાહસ શરૂ કરી રહી નથી, પરંતુ માત્ર પ્રકૃતિના ક્રોધથી પ્રભાવિત લોકો
પ્રત્યેની તેની જવાબદારીને પૂર્ણ કરવાનો પ્રયાસ કરી રહી છે. વ્યાપારી સાહસનો
ટકાઉ ઉદ્યોગ શરૂ કરવાની કોઈ ઈચ્છા કે ઈરાદો નથી પરંતુ ચોમાસાની
નિષ્ફળતાને કારણે આજીવિકાથી વંચિત રહેલા અછતથી અસરગ્રસ્ત લોકોને
રાહત આપવાનો સર્વોપરી વિચાર અથવા વિચારણા છે. આવા કિસ્સાઓમાં રાજ્ય
સરકાર માત્ર અછતથી અસરગ્રસ્ત લોકો પ્રત્યેની તેની સરકારી ફરજને પૂર્ણ કરી
રહી છે અને માલ અથવા સેવાઓના ઉત્પાદન અથવા વિતરણ માટે વાણિજ્ય
અથવા ઉદ્યોગના ક્ષેત્રમાં કામ કરી રહી નથી. તેથી કોર્ટે એવું માન્યું હતું કે આવી
પ્રવૃત્તિ ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ની કલમ ૨ (જે) ના અર્થમાં કોઈ
ઉદ્યોગ નથી કારણ કે રાજ્ય માત્ર વ્યાપારી સાહસથી અલગ પોતાનું સાર્વભૌમ
કાર્ય કરી રહ્યું છે.

૩. (તત્કાલીન) ન્યાયમૂર્તિ એસ. બી. મજમુદાર અને ન્યાયમૂર્તિ આઈ. સી.
ભટ્ટની બનેલી ખંડપીઠે ૨૯મી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૮૮ના સંદર્ભ ચુકાદા અને

આદેશમાં જણાવેલા વિસ્તૃત કારણો માટે એવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યા હતા કે શ્રીમાળીના કેસમાં ઉપરોક્ત નિર્ણય પર પ્રથમ દૃષ્ટિએ પુનર્વિચાર કરવાની જરૂર છે. તેથી, નીચેનો પ્રશ્ન મોટી બેન્ચને મોકલ્યો:

"(૧) શું રાજ્ય દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા અછતરાહત કાર્યો પર વ્યક્તિઓને આપવામાં આવતી રોજગારને ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ની કલમ ૨ (જે) દ્વારા વ્યાખ્યાયિત 'ઉદ્યોગ' માં રોજગાર કહી શકાય?

(૨) શું આ અદાલતની ખંડપીઠે ૧૯૮૮ની વિશેષ નાગરિક અરજી નંબર ૩૪૧ અને જૂથમાં ૮મી ઓગસ્ટ, ૧૯૮૮ના રોજ ફેંસલ તા. હતો કે દુષ્કાળ રાહત દ્વારા રાજ્ય દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલ અછતરાહત કાર્ય ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ની કલમ ૨ (જે) ના અર્થમાં એક ઉદ્યોગ નથી?

જ. તેથી, આ ચુકાદામાં, ટૂંકા પ્રશ્ન કે જેના પર વિચાર કરવાની જરૂર પડશે તે છે;

શું દુષ્કાળ, ભૂકંપ, રોગચાળો, પૂર, અછત વગેરે જેવી કુદરતી આફતોથી અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓને રાહત આપવા માટે રાજ્ય સરકાર દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા રાહત કાર્યોને ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ની કલમ ૨ (જે) દ્વારા વ્યાખ્યાયિત 'ઉદ્યોગ' તરીકે ગણવામાં આવશે?

આ પ્રશ્ન નક્કી કરવા માટે, નીચેના ત્રણ પાસાઓ પર વિચાર કરવો જરૂરી રહેશે, એટલે કે –

- (૧) અસરગ્રસ્ત લોકોને આ પ્રકારની રાહત આપતી વખતે, પછી ભલે તે રાજ્ય તેના સાર્વભૌમ અથવા શાહી કાર્યો કરી રહ્યું હોય અથવા મુખ્યત્વે તેની અવિભાજ્ય ફરજ બજાવી રહ્યું હોય;
- (૨) કુદરતી આફતો (જેમ કે દુષ્કાળ, ભૂકંપ, રોગચાળો, પૂર, અછત, વગેરે) થી અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિને રાહત આપવી અથવા રાહત આપવી એ રાજ્યના સાર્વભૌમ કાર્ય અથવા અવિભાજ્ય ફરજનું પાલન નથી, તેમ છતાં, શું રાહત ઉપક્રમો 'ઉદ્યોગ' શબ્દ દ્વારા આવરી લેવામાં આવશે, જેમ કે બેંગલોર પાણી પુરવઠા વિરુદ્ધ એ. રાજપ્પા, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૮ એસ.સી. ૫૪૮ ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે અર્થઘટન કર્યું છે; અને
- (૩) ડિવિઝન બેન્ચે નોંધ્યું હતું કે શું જે. જે. શ્રીમાળી (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં અદાલતે આપેલા અર્થઘટનમાં સંજોગ રોય વિરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૩ એસ.સી. ૩૨૮ અને દાસ રાજ વિરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય, ૧૯૮૮ આઈ. સી. એલ. આર. ૬૨૦ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે આપેલા નિર્ણયો અથવા બિહાર રાહત સમિતિ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય, ૫૪ એફ. જે. આર. ૩૮૫ અને ઉમાચમ્મલ વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્યના કેસમાં પટણા હાઈકોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્ણયને કારણે પુનર્વિચારણા જરૂરી છે. , ૧૯૮૩ ૧ એલ.એલ.જે. ૨૬૭.

૫. બેંગલોર પાણી પુરવઠાના કેસમાં બહુમતી ચુકાદા દ્વારા અર્થઘટન કરાયેલ "ઉદ્યોગ" શબ્દનો અર્થ:

દલીલોની પ્રશંસા કરવા માટે, આપણે પહેલા 'ઉદ્યોગ' શબ્દની વ્યાખ્યા અને બેંગલોર પાણી પુરવઠાના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલા તેના અર્થઘટનનો સંદર્ભ લઈ શકીએ છીએ (જસ્ટિસ કૃષ્ણા ઐયર (સુપ્રા) નો બહુમતી ચુકાદો). ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ની કલમ ૨ (જે) 'ઉદ્યોગ' ને "કોઈપણ વ્યવસાય, વેપાર, ઉપક્રમ, ઉત્પાદન અથવા કોલિંગ, સેવા, રોજગાર, હસ્તકલા અથવા ઔદ્યોગિક વ્યવસાય અથવા કામદારોના વ્યવસાય" તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે. આ વ્યાખ્યાનું સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા અનેક પ્રસંગોએ અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું છે. તે સ્વીકારવામાં આવે છે કે વ્યાખ્યા કલમમાં ઉપયોગમાં લેવાતા શબ્દો વ્યાપક મહત્વ ધરાવે છે અને અમુક અંશે અસ્પષ્ટ છે. તેથી, તેનો સાચો અવકાશ શોધવા માટે, વિવિધ અદાલતોએ સમયાંતરે તેની વિચારણા કરી છે. પ્રસંગોપાત એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે આ વ્યાખ્યા તે પ્રવૃત્તિઓ સુધી મર્યાદિત છે જે ખાનગી ઉદ્યોગસાહસિકો દ્વારા મોટા પાયે સમુદાય અથવા આવા સમુદાયના પક્ષને ભૌતિક સેવાઓ પ્રદાન કરવા માટે માલના ઉત્પાદન અથવા વિતરણ માટે કર્મચારીઓના સહયોગથી વ્યાપારી ધોરણે વ્યવસ્થિત રીતે અથવા રીઢો રીતે હાથ ધરવામાં આવે છે. આની વિરુદ્ધ, બેંગલોર પાણી પુરવઠાના કિસ્સામાં બહુમતી દૃષ્ટિકોણથી, એવું માનવામાં આવે છે કે જે પ્રવૃત્તિઓ સખાવતી પ્રવૃત્તિઓ અથવા પરોપકારી પ્રવૃત્તિઓ છે તે પણ અમુક સંજોગોમાં 'ઉદ્યોગ' શબ્દની વ્યાખ્યા દ્વારા આવરી લેવામાં આવશે. બેંગલોર પાણી પુરવઠાના

કેસમાં વિવિધ નિર્ણયો પર વિચાર કર્યા પછી, બહુમતી ચુકાદો આપનાર ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણ ઐયર ફરરા ૧૬૧માં નીચે મુજબના નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યા હતા:

૧૬૧. '૨ (જે) માં વ્યાખ્યાયિત અને બેનર્જી (એ.આઇ.આર. ૧૯૫૩ એસ.સી. ૫૮) માં સમજાવ્યા મુજબ 'ઉદ્યોગ' ની વ્યાપક આચાત છે.

૧.(એ) જ્યાં (i) વ્યવસ્થિત પ્રવૃત્તિ, (ii) નોકરીદાતા અને કર્મચારી વચ્ચેના સહકાર દ્વારા આયોજિત (પ્રત્યક્ષ અને નોંધપાત્ર તત્વ આકસ્મિક છે, (iii) માનવીય ઈચ્છાઓ અને ઈચ્છાઓને સંતોષવા માટે ગણવામાં આવતી વસ્તુઓ અને સેવાઓના ઉત્પાદન અને/અથવા વિતરણ માટે (આધ્યાત્મિક અથવા ધાર્મિક નહીં પરંતુ ભૌતિક વસ્તુઓ અથવા સેવાઓનો સમાવેશ કરીને દિવ્ય આનંદ માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે) એટલે કે, મોટા પાયે પ્રસાદ અથવા ખોરાક બનાવવો, પ્રથમ દષ્ટિએ તે ઉદ્યોગમાં એક 'ઉદ્યોગ' છે.

(બી) જાહેર, સંયુક્ત, ખાનગી અથવા અન્ય ક્ષેત્રમાં સાહસ હોય, નફાની સૂચના અથવા નફાકારક ઉદ્દેશની ગેરહાજરી અપ્રસ્તુત છે.

(સી) સાચું ધ્યાન કાર્યાત્મક હોય છે અને નિર્ણાયક કસોટી એ પ્રવૃત્તિના સ્વરૂપની હોય છે જેમાં નોકરીદાતા-કર્મચારી સંબંધો પર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવે છે.

(ડી) જો સંસ્થા વેપાર અથવા વ્યવસાય હોય તો તે ઉપક્રમને સક્રિય કરતી ફિલાન્થ્રોપીને કારણે એક થવાનું બંધ થતું નથી.

૧૧. જો કે કલમ ૨ (જે) તેના બે અંગોમાં સૌથી વિશાળ કંપનવિસ્તારના શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે, તેમ છતાં તેનો અર્થ પોતાને ઓવરરીય કરવા માટે વિસ્તૃત કરી શકાતો નથી.

(અ) 'ઉપક્રમ' ને બેનર્જી અને આ ચુકાદામાં સમજાવ્યા મુજબ સંદર્ભિત અને સહયોગી સંકોચન સહન કરવું જોઈએ:તો પણ, સર્વિસ કોલિંગ અને તેના જેવા. આનાથી એવો નિષ્કર્ષ નીકળે છે કે । (ઉપરોક્ત) માં ત્રણ ઘટકો ધરાવતી તમામ સંગઠિત પ્રવૃત્તિ, વેપાર અથવા વ્યવસાય ન હોવા છતાં, હજુ પણ 'ઉદ્યોગ' હોઈ શકે છે, જો કે પ્રવૃત્તિની પ્રકૃતિ, એટલે કે, નોકરીદાતા-કર્મચારી આધાર, વેપાર અથવા વ્યવસાયમાં આપણને જે મળે છે તેની સાથે સામ્યતા ધરાવે છે. આ 'ઉદ્યોગ' ઉપક્રમો, સંપર્કો અને સેવા સાહસોને 'વેપાર અથવા વ્યવસાયને આગળ વધારવા સમાન' ગણી લે છે.પ્રવૃત્તિ હાથ ધરવાની પદ્ધતિ સિવાયની તમામ વિશેષતાઓ, એટલે કે., નોકરીદાતા અને કર્મચારી વચ્ચેના સહકારના આયોજનમાં, તે અલગ હોઈ શકે છે.જો રોજગારની શરતો પર સામ્યતા હોય તો કોઈ ફરક પડતો નથી.

૩. આ માર્ગદર્શિકાઓનો ઉપયોગ પંથ, સંપ્રદાય અથવા અસંગતતાની આંતરિક ભાવના અથવા આર્થિક કામગીરી માટે અથવા તેના પરિણામે જાહેરનામાની બાહ્ય ભાવનાના આહ્વાન દ્વારા તેમની તાર્કિક પહોંચથી ઓછો ન થવો જોઈએ. આ કાયદાની વિચારધારા ઔદ્યોગિક શાંતિ, નિયમો અને નોકરીદાતા અને કામદારો વચ્ચેના ઔદ્યોગિક વિવાદનું નિરાકરણ છે, આ વૈધાનિક વિચારધારાની શ્રેણીએ વૈધાનિક વ્યાખ્યાની પહોંચને જાણ કરવી આવશ્યક છે. કાંઈ ઓછું કાંઈ વધુ નહીં.

(એ) તેના પરિણામો એ છે કે (i) વ્યવસાયો, (ii) ક્લબ, (iii) શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ, (iv) સહકારી સંસ્થાઓ, (v) સંશોધન સંસ્થાઓ, (vi) સખાવતી યોજનાઓ અને (vii) અન્ય સંબંધિત સાહસો, જો તેઓ I (ઉપરોક્ત) માં સૂચિબદ્ધ ત્રણ પરીક્ષાઓ પૂર્ણ કરે છે, તો તેને કલમ ૨ (જે) ના કાર્યક્ષેત્રમાંથી મુક્તિ આપી શકાતી નથી.

(બી) વ્યવસાયો, ક્લબો, સહકારી મંડળીઓ અને તે પણ ગુરુકુલ અને નાની સંશોધન પ્રયોગશાળાઓની મર્યાદિત શ્રેણી, મુક્તિ માટે લાયક ઠરે છે જો, સરળ સાહસોમાં, નોંધપાત્ર રીતે અને પ્રભાવશાળી પ્રકૃતિના માપદંડને ધ્યાનમાં રાખીને, નોંધપાત્ર રીતે અને પ્રભાવશાળી પ્રકૃતિના માપદંડને ધ્યાનમાં રાખીને, નોંધપાત્ર રીતે, કોઈ કર્મચારીઓનું મનોરંજન કરવામાં આવતું નથી પરંતુ

ન્યૂનતમ બાબતોમાં, એકમના બિન-કર્મચારી પાત્રને નષ્ટ કર્યા વિના સીમાંત કર્મચારીઓની ભરતી કરવામાં આવે છે.

(સી) જો કોઈ પવિત્ર અથવા પરોપકારી કાર્યમાં પોતાને મફત અથવા નાના માનદ્ વેતન અથવા સમાન વળતર માટે નોકરી પર રાખી શકાય, મુખ્યત્વે હેતુ અથવા કાર્યમાં ભાગ લઈને, જેમ કે મફત કાનૂની સેવાઓ ચલાવવા માટે સ્વયંસેવી વકીલો, કિલનિક અથવા મફત તબીબી કેન્દ્રમાં તેમના ફાજલ કલાકોમાં સેવા આપતા ડોક્ટરો અથવા પવિત્રતા, દેવત્વ અથવા કેન્દ્રીય વ્યક્તિત્વની બોલી પર કામ કરતા આશ્રમો, અને સેવાઓ મફત અથવા નજીવા ખર્ચે પૂરી પાડવામાં આવે છે અને જેઓ સેવા આપે છે તેઓ મહેનતાણું માટે અથવા માલિક અને નોકર સંબંધોના આધારે રોકાયેલા નથી, તો તે સંસ્થા એક ઉદ્યોગ નથી, ભલે તે છૂટાછવાયા સેવકો, મંડળ અથવા તકનીકી હોય. ભાડે લીધા.આવા એલિમોસિનરી અથવા તેના જેવા જ ઉપક્રમોને અન્ય ઉદારતા, કરુણા, વિકાસલક્ષી જુસ્સો અથવા પ્રોજેક્ટમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી નથી.

૪. પ્રબળ પ્રકૃતિ કસોટી:

(અ) જ્યાં પ્રવૃત્તિઓના સંકુલ, જેમાંથી કેટલીક મુક્તિ માટે લાયક છે, અન્ય નહીં, તેમાં કુલ ઉપક્રમના કર્મચારીઓનો સમાવેશ થાય છે,

જેમાંથી કેટલાક દિલ્લી યુનિવર્સિટીના કેસમાં (એ.આઈ.આર. ૧૯૬૩ એસ.સી. ૧૮૭૩) 'કામદારો' નથી અથવા કેટલાક વિભાગો ઉત્પાદક નથી અથવા માલ અને સેવાઓ જો અલગ હોય, તો પણ, નાગપુર કોર્પોરેશન (એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ એસ.સી. ૬૭૫) માં સમજાવ્યા મુજબ સેવાઓનું મુખ્ય સ્વરૂપ અને વિભાગની સંકલિત પ્રકૃતિ સાચી કસોટી હશે.સમગ્ર ઉપક્રમ 'ઉદ્યોગ' હશે, જો કે જે લોકો વ્યાખ્યા દ્વારા 'કામદાર' નથી તેમને આ દરજ્જાનો લાભ નહીં મળે.

(બી) અગાઉની કલમો હોવા છતાં, સાર્વભૌમ કાર્યો, સખત રીતે સમજી શકાય છે, (એકલા) મુક્તિ માટે લાયક છે, કલ્યાણ પ્રવૃત્તિઓ અથવા સરકાર અથવા વૈધાનિક સંસ્થાઓ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા આર્થિક સાહસો નહીં.

(સી) સાર્વભૌમ કાર્યો કરતા વિભાગોમાં પણ, જો એવા એકમો હોય કે જે ઉદ્યોગો હોય અને તેઓ નોંધપાત્ર રીતે અલગ કરી શકાય તેવા હોય તો તેઓ કલમ ૨ (જે) સાથે આવે તેવું ગણી શકાય.

(ડી) બંધારણીય અને સક્ષમ રીતે ઘડવામાં આવેલી કાયદાકીય જોગવાઈઓ કાયદાની શ્રેણીઓના અવકાશમાંથી દૂર થઈ શકે છે જે અન્યથા તેમાં આવરી લેવામાં આવી શકે છે.

૫. અમે સફ્ટરજંગ (એ.આઈ.આર. ૧૯૭૦) એસ.સી. ૧૪૦૭), સોલિસિટર્સ કેસ (એ.આઈ.આર. ૧૯૬૨ એસ.સી. ૧૦૮૦) જિમખાના (એ.આઈ.આર. ૧૯૬૮ એસ.સી. ૫૫૪), દિલ્હી યુનિવર્સિટી (એ.આઈ.આર. ૧૯૬૩ એસ.સી. ૧૮૭૩) ધનરાજગિરી હોસ્પિટલ (એ.આઈ.આર. ૧૯૭૫, એસ.સી. ૨૦૩૨) અને અન્ય ચુકાદાઓ કે જેનો ગુણોત્તર ઉપર જણાવેલા સિદ્ધાંતોની વિરુદ્ધ છે અને હોસ્પિટલ મજૂર સભા (એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ એસ.સી. ૬૧૦) નું આથી પુનર્વસન કરવામાં આવે છે.

૬. જો કે, અમે ભારપૂર્વક કહીએ છીએ કે ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતો નિર્ધારિત કરતા પહેલા અથવા કોઈ ચોક્કસ પ્રવૃત્તિ એ ઉદ્યોગ નથી કે નહીં તે નક્કી કરતા પહેલા, કોર્ટે નીચે મુજબ ચેતવણી આપી છે:

"અમે સંપૂર્ણ રીતે નહીં, પરંતુ બારમાં ચર્ચા દ્વારા આવરી લેવામાં આવેલા વિસ્તાર અને તે અધિકૃત રીતે વિસ્તરે ત્યાં સુધી બોલીએ છીએ, જ્યાં સુધી મોટી બેન્ચ દ્વારા રદ કરવામાં ન આવે અથવા કાયદાકીય શાખા દ્વારા રદ કરવામાં ન આવે.

વધુમાં, શરૂઆતમાં વિવિધ નિર્ણયો પર વિચાર કરતા પહેલા, કોર્ટે નીચે મુજબ ચેતવણી આપી છે:

"સાપેક્ષતાની દુનિયામાં જ્યાં કાયદો અને જીવન એકબીજા સાથે જોડાયેલા છે, નિરપેક્ષતા માટેની શોધ એ સ્વ-નિંદા કવાયત છે, કાનૂની

ખ્યાલ, એર્ગ, સાપેક્ષવાદી છે, અને પરિવર્તન અને વિકાસના તબક્કાના આ નિયમને ચૂકી જવાથી પોતાને ભૂલમાં અર્થઘટન કરવું છે.

આ તબક્કે, આપણે વધુ નોંધ લઈ શકીએ કે રાજ્યના સાર્વભૌમ અથવા શાહી કાર્યોની વિભાવના અંગે, વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશ બેગ દ્વારા તેમના સંમત ચુકાદામાં અલગ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો. વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું:

"૧૮. હું કહેવાતા 'સાર્વભૌમ' કાર્યો વિશે પણ કેટલાક અવલોકનો કરવા માંગુ છું જે ઉદ્યોગ ક્ષેત્રની બહાર ઉદ્યોગ ક્ષેત્રની બહાર મૂકવામાં આવ્યા છે. મને લાગે છે કે 'સાર્વભૌમ' શબ્દ, તકનીકી અને વધુ યોગ્ય રીતે, અંતિમ નિર્ણયોના ક્ષેત્ર માટે અનામત રાખવો જોઈએ. સાર્વભૌમત્વ તેના પોતાના સાર્વભૌમ સ્તર પર કામ કરે છે, જેમ કે મેં કેશવાનંદ ભારતીના કેસ, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૩ એસ.સી. ૧૪૬૧ માં સૂચવ્યું હતું, જે અર્નેસ્ટ બાર્કરના સામાજિક અને રાજકીય સિદ્ધાંતના અવતરણ દ્વારા સમર્થિત છે.

વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશે આગળ નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું:

"રાજ્યની પ્રવૃત્તિઓના સંબંધમાં "સાર્વભૌમ" શબ્દનો અર્થ શું છે, તે 'સરકારી' કાર્યોનો ઉપયોગ કરીને વધુ સચોટ રીતે બહાર લાવવામાં આવે છે, જો કે અહીં પણ એટલી જ મુશ્કેલીઓ છે જેટલી સરકારે મોટા ભાગે ઉદ્યોગના નવા ક્ષેત્રોમાં પ્રવેશ કર્યો છે. તેથી, માત્ર તે જ સેવાઓ કે જે અલગ નિયમો અને બંધારણીય જોગવાઈઓ દ્વારા સંચાલિત હોય, જેમ કે કળા.૩૧૦ અને ૩૧૧ ને, કડક શબ્દોમાં કહીએ તો બોલવાથી બાકાત રાખવા જોઈએ, તેને જરૂરી સૂચિતાર્થ દ્વારા ઉદ્યોગના ક્ષેત્રમાંથી બાકાત રાખવા જોઈએ.

આ નિરીક્ષણનો ખાસ અર્થ એ છે કે, સરકારી કાર્યો કરતી વખતે, જો સેવાઓ અલગ નિયમો અને બંધારણીય જોગવાઈઓ દ્વારા સંચાલિત કરવામાં આવે છે, તો તે સેવાઓ, સખત રીતે કહીએ તો, જરૂરી સૂચિતાર્થ દ્વારા ઉદ્યોગના ક્ષેત્રમાંથી બાકાત રાખવાની જરૂર છે.છેવટે, કોર્ટે અવલોકન કર્યું કે આ પ્રશ્ન એવો છે જે તેના પર વધુ સંતોષકારક કાયદા દ્વારા જ ઉકેલી શકાય છે.નહિંતર, ન્યાયાધીશો માત્ર 'ઉદ્યોગ' ની ધારણાઓ કરી શકે છે અને પરીક્ષણો તૈયાર કરી શકે છે જે બધાને સંતુષ્ટ કરી શકતા નથી.

આની વિરુદ્ધ, મુખ્ય ન્યાયાધીશ ચંદ્રચુડે ઉપરોક્ત પાસા પર નીચે મુજબ વિરોધાભાસી અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો:

"૧૭૨. કોર્ટ દ્વારા કોતરવામાં આવેલા અપવાદોમાંનો એક અપવાદ બંધારણ હેઠળ તેના અવિભાજ્ય કાર્યોની ક્વાયતમાં સરકાર દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલી પ્રવૃત્તિઓની તરફેણમાં છે, જેને તેને શાહી, સાર્વભૌમ અથવા અન્ય કોઈ નામથી ઓળખવામાં આવે છે.મને 'ઉદ્યોગ' ની વ્યાખ્યામાંથી જાહેર ઉપયોગિતા પ્રવૃત્તિઓની આ શ્રેણીઓને બાકાત રાખવા માટે કોઈ વાજબીપણું દેખાતું નથી.જો તે સાચું હોય કે કોઈએ પ્રવૃત્તિના સ્વરૂપને ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ અને તેમાં કોણ સંકળાયેલું છે તે નહીં, તો તે રાજ્ય દ્વારા હાથ ધરવામાં આવે છે કે કેમ અને જો એમ હોય તો, તે રાજ્યની બંધારણીય જવાબદારીઓની પરિપૂર્ણતા અથવા તેના બંધારણીય કાર્યોના નિર્વહનમાં હાથ ધરવામાં આવે છે કે કેમ તે પૂછવું એ મુદ્દાની બહાર હોવાનું જણાય છે.હકીકતમાં, સાર્વભૌમ કાર્યોની પ્રકૃતિ ધરાવતી રાજ્યની પ્રવૃત્તિઓ માટે અપવાદનો લાભ

સ્વીકારવો એ ખરેખર તે પ્રવૃત્તિના સ્વરૂપને એટલું ધ્યાનમાં ન લેવું જોઈએ કે તે પ્રવૃત્તિમાં કોણ સંકળાયેલું છે તે વિચારણા માટે, કારણ કે, સાર્વભૌમ કાર્યો માત્ર રાજ્ય દ્વારા જ કરી શકાય છે, ખાનગી વ્યક્તિ દ્વારા નહીં.

આની સામે, ન્યાયમૂર્તિ જસવંત સિંહ અને ન્યાયમૂર્તિ તુલઝાપુરકરે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે:

"..... અમારું માનવું છે કે વ્યાખ્યાની પહોળાઈ હોવા છતાં, વિધાનસભાનો ઈરાદો એ ન હોઈ શકે કે આપણા વિદ્વાન ભાઈ કૃષ્ણ ઐય્યર દ્વારા તેમના ચુકાદામાં ઉદ્દેખિત સખાવતી સંસ્થાઓની શ્રેણી ૨ અને ૩, હોસ્પિટલો સખાવતી ધોરણે અથવા નગરપાલિકાઓ જેવી સરકારી અથવા સ્થાનિક સંસ્થાઓ અને શૈક્ષણિક અને સંશોધન સંસ્થાઓના કાર્યોના એક ભાગ તરીકે ચાલે છે, પછી ભલે તે ખાનગી સંસ્થાઓ દ્વારા અથવા સરકારી અને ડોક્ટરો, વકીલો અને શિક્ષકો જેવા ઉદાર અને વિદ્વાન વ્યવસાયો દ્વારા ચલાવવામાં આવે, જેનો પીછો વ્યક્તિના પોતાના શિક્ષણ, બૌદ્ધિક સિદ્ધિઓ અને વિશેષ કુશળતા પર આધારિત હોવો જોઈએ.અમે એવું વિચારવાનું વલણ ધરાવીએ છીએ કે આ વ્યાખ્યા તે પ્રવૃત્તિઓ સુધી મર્યાદિત છે જે ખાનગી ઉદ્યોગસાહસિકો દ્વારા ચીજવસ્તુઓના ઉત્પાદન અથવા વિતરણ માટે કર્મચારીઓના સહયોગથી અથવા મોટા પ્રમાણમાં અથવા આવા સમુદાયના એક ભાગમાં સમુદાયને ભૌતિક સેવાઓ પ્રદાન કરવા માટે વ્યવસ્થિત રીતે અથવા રીઢો રીતે હાથ ધરવામાં આવે છે.

વિદ્વાન ન્યાયાધીશે વધુમાં જણાવ્યું હતું કે હવે સમય આવી ગયો છે કે વિધાનસભા ધુમ્મસ દૂર કરવા અને શંકાઓને દૂર કરવા માટે એક વ્યાપક બિલ સાથે આગળ વધે અને ઉપરોક્ત શબ્દના અર્થના સંબંધમાં સમયાંતરે ઉભા થતા તમામ વિવાદો માટે સેન્ટ શાંત રહે, જે મોટી બેંચની રચના માટે જરૂરી બનાવે છે જે મોટી બેંચોની રચના કરવાની હોય છે જે ચોક્કસ કેસને આવરી લેવા માટે કાર્યકારી ફોર્મ્યુલા વિકસાવવાની જરૂરિયાત તરફ દોરી જાય છે.

આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખીને અને ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણ ઐયર દ્વારા આપવામાં આવેલા બહુમતી ચુકાદા દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી કાર્યકારી ફોર્મ્યુલાને ધ્યાનમાં રાખીને અને ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ તેમના ચુકાદામાં તેમણે વ્યક્ત કરેલી ચેતવણીને ધ્યાનમાં રાખીને, ચુકાદામાંથી એક વાક્ય અથવા એક શબ્દ પસંદ કરવો યોગ્ય રહેશે નહીં જાણે કે 'ઉદ્યોગ' શબ્દની વૈધાનિક વ્યાખ્યા આપવામાં આવી હોય અને તેનું અર્થઘટન કરવામાં આવે કે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલ દુષ્કાળ રાહત કાર્ય 'ઉદ્યોગ' છે.ઉપર સૂચવ્યા મુજબ, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે પોતે કહ્યું છે કે સાપેક્ષતાની દુનિયામાં જ્યાં કાયદો અને જીવન એકબીજા સાથે જોડાયેલા છે, નિરપેક્ષતાની શોધ એ સ્વ-નિંદા કવાયત છે.વધુમાં, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે પોતે જણાવ્યું છે કે 'ઉદ્યોગ' શબ્દને સંપૂર્ણ રીતે નહીં પરંતુ બારમાં ચર્ચા દ્વારા આવરી લેવામાં આવેલા વિસ્તાર સુધી સમજાવવામાં આવ્યો હતો.

૭. દિલ્હી વિકાસ બાગાયત કર્મચારી સંઘના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા સંબંધિત ચર્ચા:

આ સંદર્ભમાં, આ બાબતને મોટી બેન્ચને મોકલવા માટે નોંધાયેલા કારણોની ચર્ચા કરતા પહેલા, અમે દિલ્હી વિકાસ બાગાયત કર્મચારી સંઘ વિરુદ્ધ દિલ્હી વહીવટીતંત્ર, દિલ્હી અને અન્ય, ૧૯૯૨ ૧ સી.એલ.આર. ૫૩૭ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલા અનુગામી ચુકાદાનો સંદર્ભ લઈશું, જેમાં જે.જે. શ્રીમાળી (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં લેવામાં આવેલા દૃષ્ટિકોણ જેવો જ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે. તે કિસ્સામાં, ૨૪૦ દિવસ કે તેથી વધુ સમયગાળા માટે દૈનિક વેતન પર કાર્યરત કામદારો દ્વારા દલીલ કરવામાં આવી હતી કે તેમને દિલ્હી વહીવટીતંત્રના વિકાસ વિભાગમાં નિયમિત કર્મચારીઓ તરીકે સમાવવા જોઈએ અને તેમની સેવાઓ સમાપ્ત કરવા પર પ્રતિબંધ મૂકતો હુકમ અને તેમને ચૂકવવામાં આવતા વેતન અને નિયમિત કર્મચારીઓને ચૂકવવામાં આવતા વેતનમાં તફાવત માટે પણ. આ કામદારોને વિવિધ યોજનાઓ હેઠળ જિલ્લા ગ્રામીણ વિકાસ એજન્સી (ટૂંકમાં 'ડી. આર. ડી. એ.') દ્વારા 'જવાહર રોજગાર યોજના' હેઠળ દૈનિક વેતન કામદારો તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા. આવી જ એક યોજના "કામ માટે ભોજન" હતી. આ યોજના હેઠળ ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં વસ્તીના અન્ય ગરીબ વર્ગોને આંશિક રીતે ભોજન માટે અને આંશિક રીતે રોકડ ચૂકવણી માટે રોજગારી આપવામાં આવી હતી. ત્યારબાદની યોજનાને "ગ્રામીણ જમીનવિહોણા રોજગાર ગેરંટી કાર્યક્રમ" કહેવામાં આવી હતી, જેનો ઉદ્દેશ ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં ખાસ કરીને જમીનવિહોણા

કામદારો માટે વધારાની રોજગારીનું સર્જન કરવાનો હતો.આ કાર્યક્રમો હેઠળ ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં કામ હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું, જેના પરિણામે ટકાઉ સામુદાયિક અસ્કયામતો, સામાજિક વનીકરણ, ગ્રામ્ય રસ્તાઓ વગેરે હાથ ધરવામાં આવ્યા હતા. સમગ્ર કામ ગ્રામીણ કામદારોને દૈનિક વેતન રોજગાર પ્રદાન કરીને કરવામાં આવતું હતું અને મજૂરોને ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં તેમની ઉપલબ્ધતાના આધારે અને કોઈપણ રોજગાર વિનિમયના સંદર્ભ વિના આ સ્થળોએ રોજગારી આપવામાં આવતી હતી. ઉપરોક્ત તથ્યોની પૃષ્ઠભૂમિમાં અને વિવિધ દલીલો પર વિચાર કર્યા પછી, કોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું કે તેમાં કોઈ શંકા નથી કે વ્યાપક અર્થઘટન અને જરૂરી તાર્કિક પરિણામ, જીવનના અધિકારમાં આજીવિકાનો અધિકાર અને તેથી કામ કરવાનો અધિકાર સામેલ હશે. અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે આ દેશે બંધારણમાં આજીવિકાના અધિકારને મૂળભૂત અધિકાર તરીકે સામેલ કરવાનું શક્ય નથી માન્યું.આનું કારણ એ છે કે દેશે હજુ સુધી તેની બાંધધરી આપવાની ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરી નથી અને એટલા માટે નહીં કે તે તેને જીવન માટે ઓછી મૂળભૂત માને છે. સલાહપૂર્વક, તેથી, તેને નિર્દેશક સિદ્ધાંતો પરના પ્રકરણમાં મૂકવામાં આવ્યું છે.જેની કલમ ૪૧ રાજ્યને આર્થિક ક્ષમતા અને વિકાસની મર્યાદામાં તેને સુરક્ષિત કરવા માટે અસરકારક જોગવાઈ કરવાનો આદેશ આપે છે. આમ રાજ્યને કામ કરવાનો અધિકાર સુનિશ્ચિત કરવા માટે નિર્દેશ આપતી વખતે પણ બંધારણ નિર્માતાઓએ વિચાર્યું કે તેને લાયકાત આપ્યા વિના આવું ન કરવું તે સમજદારીભર્યું છે.

કોર્ટે વધુમાં નોંધ્યું:

"૨૧. હાલના કેસની હકીકતોના સંદર્ભમાં જોવામાં આવે તો તે સ્પષ્ટ છે કે જે યોજનાઓ હેઠળ અરજદારને રોજગાર આપવામાં આવ્યો હતો તે ગરીબી રેખા નીચેનાં લોકોને આવક પૂરી પાડવા માટે વિકસાવવામાં આવી છે અને ખાસ કરીને તે સમયગાળા દરમિયાન જ્યારે તેમની પાસે આજીવિકાનો કોઈ સ્રોત નથી અને તેથી તેમની પાસે કોઈ આવક નથી. આ યોજનાઓ ગ્રામીણ ગરીબો માટે પણ હતી, કારણ કે આ યોજનાઓનો ઉદ્દેશ ગરીબીની સમસ્યાનો સામનો કરવાનું શરૂ કરવાનો હતો.તેનો ઉદ્દેશ ગ્રામીણ ગરીબોને પણ કામ કરવાનો અધિકાર આપવાનો નહોતો-સામાન્ય રીતે બેરોજગારોને તેનાથી ઘણો ઓછો. જેમ કે ભારત સંઘ દ્વારા ૧૯૮૭-૮૮માં આ વધારાના સોગંદનામામાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે. કુલ ગ્રામીણ વસ્તીના ૩૩ ટકા લોકો ગરીબી રેખા નીચે હતા, એટલે કે લગભગ ૩ કરોડ ૫૦ લાખ પરિવારો.ગરીબી નાબૂદ કરવા અને એક વર્ષમાં સંપૂર્ણ રોજગારીનું સર્જન કરવા માટે એક મિલિયન માનવ-દિવસ કામ કરવું જરૂરી હતું.તેની સામે, જવાહર રોજગાર યોજના પડોશી પરિયોજનાઓમાં સમયાંતરે માત્ર ૮૭ કરોડ માનવ-દિવસની રોજગારી પૂરી પાડી શકી હતી.ઉપલબ્ધ સંસાધનોની અંદર રૂ. ૨૬૦૦ કરોડ, માત્ર ૩.૧ કરોડ લોકોને કાયમી રોજગારી પૂરી પાડી શકાય છે, જો તેમને લઘુત્તમ વેતન પર વર્ષમાં ૨૭૩ દિવસ કામ આપવામાં આવે.જો કે, આ યોજના હેઠળ માત્ર ૮૦-૯૦ દિવસ કામ પૂરું પાડવા માટે ૯-૩૦ મિલિયન લોકોને કામ પૂરું પાડી શકાય છે.

ત્યારબાદ, અદાલતે યોગ્ય રીતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે આવી યોજના હેઠળ રોજગાર મેળવવા માટે અને ઉપરોક્ત રોજગારના આધારે દાવો કરવા માટે, નિયમિતકરણનો અધિકાર એ યોજનાને

જ નિષ્ફળ બનાવવાનો છે અને કોઈ પણ અદાલત આવી કવાયતમાં પક્ષકાર ન હોઈ શકે.આવી યોજનાઓ હેઠળ કાર્યરત લોકોને સંપૂર્ણ રોજગારી પૂરી પાડવા અને સમાન કામ માટે સમાન પગારની બાંધધરી આપવાના દષ્ટિકોણથી તેમની સમસ્યાઓનો સંપર્ક કરવો ખોટો છે.સંબંધિત અવલોકનો નીચે મુજબ છે:

૨૨. ઉપરોક્ત આંકડાઓ દર્શાવે છે કે જો જવાહર રોજગાર યોજના માટે ઉપયોગમાં લેવાતા સંસાધનોનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ સમગ્ર વર્ષ દરમિયાન સંપૂર્ણ રોજગારી પૂરી પાડવા માટે કરવામાં આવ્યો હોત, તો તેઓએ આવકની જરૂરિયાત ધરાવતી વસ્તીના માત્ર એક નાના ટકાવારીને રોજગારી આપી હોત, બાકીની વિશાળ બહુમતી પાસે કોઈ આવક ન હતી.તેથી, રાજ્યના હાથમાં મર્યાદિત સંસાધનો હોવાથી યોજનાના મર્યાદિત ઉદ્દેશમાં કોઈ ખામી ન મળી શકે.તેથી આ યોજના હેઠળ કાર્યરત લોકો, યોજના તેમને જે આપવાનો ઈરાદો ધરાવે છે તેનાથી વધુ માંગી શકતા ન હતા.આવી યોજના હેઠળ રોજગાર મેળવવો અને ઉપરોક્ત રોજગારના આધારે દાવો કરવો, નિયમિત કરવાનો અધિકાર, એ યોજનાને જ નિષ્ફળ બનાવવાનો અર્થ છે.કોઈ પણ અદાલત આવી કવાયતમાં પક્ષકાર ન હોઈ શકે.આવી યોજનાઓ હેઠળ કાર્યરત લોકોને સંપૂર્ણ રોજગારી પૂરી પાડવા અને સમાન કામ માટે સમાન પગારની બાંધધરી આપવાના દષ્ટિકોણથી તેમની સમસ્યાઓનો સંપર્ક કરવો ખોટો છે.આવી યોજનાઓના સંદર્ભમાં આ વિભાવનાઓ અયોગ્ય અને ખોટી બંને છે.તેમને ભૂખમરોથી બચાવવા માટે જે ઓછી આવક મળી શકે છે તેમાંથી ઘણીને વંચિત કરીને તેઓ સારા કરતાં વધુ નુકસાન કરશે.તેઓ ભૂખ્યા ગરીબોની કિંમત પર કેટલાક લોકોને લાભ કરશે, જેમના માટે આ યોજનાઓ છે.તે રાજ્યને હાલની યોજનાઓને બંધ કરવા માટે પણ દબાણ કરશે અને સંસાધનોની અછતને કારણે તેમને નવી યોજનાઓ રજૂ કરવા પર

પ્રતિબંધ મૂકશે.આનો અર્થ એ નથી કે નોકરી કરતા લોકોની સમસ્યાઓ કોઈ વિચારણા અથવા સહાનુભૂતિને પાત્ર નથી.આ માત્ર એ વાત પર ભાર મૂકવા માટે છે કે બેરોજગારોમાં પણ ગરીબી રેખા નીચે અને તેનાથી ઉપર રહેતા લોકો, આંશિક અને સંપૂર્ણ રોજગારીની જરૂરિયાત ધરાવતા લોકો, શિક્ષિત અને અશિક્ષિત, ગ્રામીણ અને શહેરી બેરોજગાર વગેરે વચ્ચેનો તફાવત બહાર નીકળે છે.ત્યારબાદ, કોર્ટે આખરે કામદારોની ૨૪૦ દિવસ કે તેથી વધુ સમય માટે કામ કર્યું હોવાના આધારે નિયમિત કરવાની વિનંતીને નકારી કાઢી હતી અને અરજીને ફગાવી દીધી હતી.

૮. અમારા મતે, દુષ્કાળ, પૂર, ભૂકંપ, અછત વગેરેથી અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓને રાહત આપવા માટે ઘડવામાં આવેલી યોજનાઓ હેઠળ રાજ્ય સરકાર દ્વારા કાર્યરત વ્યક્તિઓની સ્થિતિ પણ આવી જ હશે. આવી યોજનાઓ હેઠળ કામ કરતા લોકોને સંપૂર્ણ રોજગાર સાથે આજીવિકા પૂરી પાડવા અને સમાન કામ માટે સમાન પગારની બાંધધરી આપવાના દૃષ્ટિકોણથી તેમની સમસ્યાઓનો સંપર્ક કરવો ખોટો હશે. સુપ્રીમ કોર્ટે અવલોકન કર્યું છે તેમ, આવી યોજના હેઠળ રોજગાર મેળવવો અને ઉપરોક્ત રોજગારના આધારે નિયમિતતાના અધિકારનો દાવો કરવો એ યોજનાને જ નિષ્ફળ બનાવવી છે.વર્તમાન કિસ્સામાં, અમારા મતે, આજીવિકા પૂરી પાડવા માટે યોજના હેઠળ અમુક કામ પૂરું પાડવું એ રોજગાર પ્રદાન કરવા સમાન નથી. જે. જે. શ્રીમાળી (સુપ્રા) ના કિસ્સામાં જોવા મળ્યું છે તેમ, કામ લેવાનું એક કારણ એ છે કે 'વળતરની વહેંચણી કરીને ગૌરવને નુકસાન પહોંચાડવું નહીં, રાજ્ય સરકાર આવા હાવભાવમાં રાહત કાર્ય

અથવા યોજનાઓ શરૂ કરે છે.' જો એમ કહી શકાય કે રાહત ઉપક્રમો માટેની યોજનાઓ પર કામ કંઈક ઉત્પાદન કરવા માટે નહીં પરંતુ આવક અથવા નિર્વાહ પ્રદાન કરવા માટે લેવામાં આવે છે, જે ભવિષ્યમાં દુષ્કાળની સ્થિતિને વધુ સારી રીતે સામનો કરવા માટે અસરગ્રસ્ત હથિયારો અને લોકોની ક્ષમતામાં સુધારો કરવામાં મદદ કરશે. મુખ્યત્વે, દિલ્લી ડેવલપમેન્ટ હોર્ટિકલ્ચર એમ્પ્લોઈઝ યુનિયન (સુપ્રા) ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે તેમ, તે ગરીબી રેખા નીચેનાં લોકો માટે અને ખાસ કરીને જ્યારે તેઓ આજીવિકાના કોઈ સ્ત્રોત વગર હોય તેવા સમયગાળા દરમિયાન આવક પૂરી પાડવા માટે છે.આવા કિસ્સામાં ઉદ્દેશ ગ્રામીણ ગરીબોને પણ કામ કરવાનો અધિકાર આપવાનો નહોતો, સામાન્ય રીતે બેરોજગારોને પણ નહીં.આ હકીકત પરથી સ્પષ્ટ થશે કે આવા કિસ્સામાં કામનો સમયગાળો કામ પૂર્ણ થવા સાથે સંબંધિત નથી પરંતુ ચોમાસાના કેસ સાથે સંકળાયેલો છે, એટલે કે, જ્યારે દુષ્કાળ અથવા અછતની પ્રતિકૂળ અસરનો ઉત્સાહ નોંધપાત્ર રીતે ઓછો થાય છે.

૯. ગુજરાત રાહત માર્ગદર્શિકામાં આપવામાં આવેલી માર્ગદર્શિકા અનુસાર રાહત ઉપક્રમોના કાર્યક્રમો:

ગુજરાત રાહત માર્ગદર્શિકાના સંબંધિત ભાગનો સંદર્ભ લેવો યોગ્ય રહેશે, જે રાહત કાર્યો દરમિયાન કયા પ્રકારનો કાર્યક્રમ હાથ ધરવો જરૂરી છે અને ક્યારે હાથ ધરવો જરૂરી છે અને વેતનની ચુકવણી સંબંધિત અન્ય વિગતો પૂરી પાડે છે.ગુજરાત રાહત માર્ગદર્શિકાના પ્રારંભિક ભાગમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે

દુષ્કાળ, અછત, પૂર, આગ, રમખાણો, ભૂકંપ, અકસ્માતો વગેરે દરમિયાન સરકાર પુનર્વસન માટે રાહત અને સહાય પૂરી પાડે છે; આવી રાહત સહાય ખાદ્યાન્ન, કપડાં, કામચલાઉ આશ્રય વિના મૂલ્યે, રોકડ રકમ, પુનર્વસન માટે મકાનો અને ઝૂંપડીઓનું નિર્માણ અને સમારકામ, કૃષિ કામગીરી શરૂ કરવા અને જીવનમાં સામાન્ય વ્યવસાય કરવા માટે લોન, નાણાકીય સહાય વગેરે આપીને આપવામાં આવે છે.માર્ગદર્શિકા, અન્ય બાબતોની સાથે, આગળ જણાવે છે કે:

- "(૧) શક્ય હોય ત્યાં સુધી, સહાય માટે માત્ર આવા રાહત કાર્યોની પસંદગી કરવાની જરૂર છે જે અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોની ક્ષમતા સુધારવામાં અને ભવિષ્યમાં દુષ્કાળની સ્થિતિને વધુ સારી રીતે ટકી રહેવા માટે લોકોને મદદ કરશે.રાજ્ય સરકારે રાહત કાર્યોની ચાલી બનાવવાનો પણ પ્રયાસ કરવો જોઈએ, જે દુષ્કાળગ્રસ્ત જિલ્લાઓમાં ટૂંકી નોટિસ પર લઈ શકાય અને નિર્ધારિત સમયગાળામાં પૂર્ણ કરી શકાય.જે કામો રાહત કામગીરીના સમયગાળામાં પૂર્ણ થઈ શકતા નથી, તેમને સામાન્ય રીતે રાહત સહાય માટે પસંદ ન કરવા જોઈએ.
- (૨) તે ખાસ રીતે જણાવવામાં આવ્યું છે કે કાર્યક્રમોની તૈયારીમાં તેમાં સમાવિષ્ટ કાર્યો એવા હોવા જોઈએ કે જે મોટી સંખ્યામાં બિનકુશળ મજૂરોને યોગ્ય રીતે રોજગાર આપી શકે.કાર્યોની પસંદગીમાં, શક્ય હોય ત્યાં સુધી એવા કાર્યોને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવશે જે ફળદાયી હોય અને અછત વિરોધી પગલાં તરીકે કામ કરે તેવી શક્યતા હોય.
- (૩) રાહત કાર્યોના કાર્યક્રમમાં દરેક જિલ્લામાં અછતની શક્યતા ધરાવતા પ્રદેશોની લગભગ ૧૦ ટકા વસ્તીને સામાન્ય રીતે રોજગારીની જોગવાઈ કરવામાં આવશે.જે સમયગાળા માટે તેમને રોજગારીની

જરૂર પડશે તે મુશ્કેલીની તીવ્રતા અને ચોમાસાની શરૂઆત પર આધારિત હશે અને તે જિલ્લાથી જિલ્લામાં અલગ અલગ હશે.સામાન્ય રીતે રાહત કાર્યોના કાર્યક્રમમાં ઓછામાં ઓછા આગામી ચોમાસાની શરૂઆત સુધી અછતથી અસરગ્રસ્ત વસ્તીને રોજગારી પૂરી પાડવાની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ.

(૪) તે કઈ વસ્તુને અછત ગણવી જોઈએ તેની પણ જોગવાઈ કરે છે.વરસાદ અથવા પૂરની નિષ્ફળતા અથવા જંતુઓથી પાકને થયેલા નુકસાનને કારણે કૃષિ મોસમમાં નોંધપાત્ર બગાડની અછત, જેના પરિણામે ગંભીર બેરોજગારી થાય છે અને પરિણામે કૃષિ મજૂર અને નાના ખેડૂતોમાં તકલીફ થાય છે.તે એ પણ જોગવાઈ કરે છે કે રાહત કાર્યોને ક્યારે મંજૂરી આપી શકાય અને રાહત કાર્ય શક્ય હોય ત્યાં સુધી ફળદાયી હોવું જોઈએ અને અસરગ્રસ્ત વિસ્તારમાં રાહત કાર્ય ફેલાવવું જોઈએ, દરેક ગામડાના જૂથને આ આધાર પર સેવા આપવી જોઈએ કે દરેક વ્યક્તિ કે જેને ૫ કિલોમીટરના અંતરે કામ કરવાની જરૂર હોય.શક્ય હોય ત્યાં સુધી તેના ગામમાંથી.

(૫) વેતનની ચુકવણી માટે, રાહત વેતન ધોરણનો સિદ્ધાંત એ છે કે તંદુરસ્ત વ્યક્તિઓનું સ્વાસ્થ્ય જાળવવા માટે વેતન સૌથી ઓછી રકમ હોવી જોઈએ. કામ માટે ન આવતી તંદુરસ્તી ધરાવતી વ્યક્તિઓની વિશેષ સારવાર કરવામાં આવશે અને અનાજના વેતન-ધોરણની જોગવાઈ કરવામાં આવશે.જ્યારે કામ સ્થગિત હોય ત્યારે પણ કામદારોને તેમાં આપવામાં આવેલાં આશ્રિતો માટેના ભથ્થાં આપવામાં આવશે.તેમાં એવી પણ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે, એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં પરિવારમાં કામદારોની કમાણી પોતાની જાળવણી માટે પૂરતી ન હોય, ત્યાં વધારાની રકમ ચૂકવવી જરૂરી છે.

(ક) વધુમાં, તે અમુક ગામડાઓમાં વૃદ્ધો અને અશક્ત, અંધ, અપંગ અને પાગલ, સગર્ભા સ્ત્રીઓ અને નાના બાળકોને રાહત આપે છે જેમના સંબંધીઓ તેમને ટેકો નહીં આપે અથવા ન આપી શકે અને જેમ કે, જેમના અસમર્થ પુખ્ત વયના અથવા નાના બાળકોની હાજરી તેમના પોતાના ઘરોમાં એકદમ જરૂરી છે, આદરણીય જન્મની સ્ત્રીઓ, જે રિવાજ દ્વારા જાહેરમાં હાજર રહેવા માટે અસમર્થ છે અને ભૂખમરાના જોખમમાં છે અને આદરણીય જન્મના પુરુષો કે જેઓ ભૂખમરાના જોખમમાં છે અને જેમના માટે રાહત કાર્યોમાં કોઈ યોગ્ય રોજગાર મળી શકતો નથી.તેમાં વધુમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે આવા સંજોગોમાં બિનજરૂરી રાહત સામાન્ય રીતે માસિક રોકડ રકમના રૂપમાં આપવામાં આવશે અને વિશેષ કારણોસર કલેક્ટર રાહત પક્ષને રોકડમાં અને આંશિક રીતે પ્રદાન કરી શકે છે.

૧૦. પ્રશ્ન આ છે:રાજ્ય સરકાર દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલાં આવા ઉપક્રમો તેની પ્રાથમિક અથવા અવિભાજ્ય ફરજનું પાલન કરે છે કે કેમ.

આ પ્રશ્નને રાહત ઉપક્રમના ઉપરોક્ત હેતુઓની પૃષ્ઠભૂમિમાં ધ્યાનમાં લેવો જરૂરી રહેશે.આ રાહત યોજનાઓનો મુખ્ય હેતુ એ જોવાનો છે કે દુષ્કાળ અથવા અછતને કારણે ભૂખમરાથી કોઈ મૃત્યુ ન થાય અને અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓનું શક્ય હોય ત્યાં સુધી પુનર્વસન કરવામાં આવે.

અમારા મતે, આ દલીલ સ્વીકારવી મુશ્કેલ હશે કે કુદરતી આપત્તિ વગેરેની સ્થિતિમાં, અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓને આવી રાહત પૂરી પાડવી એ રાજ્યની અવિભાજ્ય અને/અથવા પ્રાથમિક ફરજ નથી.પ્રતિવાદીઓ વતી હાજર રહેલા

વિદ્વાન વકીલ શ્રી શાહે યોગ્ય રીતે ધ્યાન દોર્યું છે કે સદીઓથી આ રાજ્યની અવિભાજ્ય ફરજ માનવામાં આવે છે. આ હેતુ માટે, તેમણે પૃષ્ઠ ૧૩૯ પર બ્રેઇન કે. સ્મિથ સાથે વેન્ડી ડોનિગરના પુસ્તક "ધ લોક ઓફ મનુ" માંથી નીચેના ફક્રા પર આધાર રાખ્યો હતો, જેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:

"જો કોઈ રાજા એટલો ભ્રમિત અને અવિચારી હોય કે પોતાના રાજ્યને ભૂખ્યા કરી દે, તો તે તેના સંબંધીઓ સાથે મળીને ટૂંક સમયમાં તેનું રાજ્ય અને તેનો જીવ ગુમાવશે.

આ પ્રાચીન સિદ્ધાંત ઉપરાંત, બંધારણની કલમ ૨૧, ૩૯ (એ) અને ૪૧ના સંયુક્ત વાંચનનો ચોક્કસ અર્થ એ થશે કે કુદરતી આફતોથી અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓને આજીવિકાના પૂરતા સાધનો પૂરા પાડવા એ રાજ્યની અવિભાજ્ય ફરજ છે. અનુચ્છેદ ૩૯ (એ) અને ૪૧ નીચે મુજબ છે:

૩૯(ક) રાજ્ય, ખાસ કરીને, નાગરિક, પુરુષો અને સ્ત્રીઓને સમાન રીતે આજીવિકાના પૂરતા સાધનોનો અધિકાર મળે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે તેની નીતિ નિર્દેશિત કરશે.

૪૧. અમુક કિસ્સાઓમાં કામ કરવાનો, શિક્ષણનો અને જાહેર સહાયનો અધિકાર –

રાજ્ય તેની આર્થિક ક્ષમતા અને વિકાસની મર્યાદાની અંદર, બેરોજગારી, વૃદ્ધાવસ્થા, માંદગી અને અપંગતા, વૃદ્ધાવસ્થા, માંદગી અને વિકલાંગતાના કિસ્સામાં કામ કરવાનો અધિકાર, શિક્ષણ અને જાહેર સહાય મેળવવાની અસરકારક જોગવાઈ કરશે.

આ સંદર્ભમાં, અમે ઓલ્ગા ટેલિસ વિરુદ્ધ બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૬ એસ.સી. ૧૮૦ ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલા ચુકાદાના ફક્ત ૩૩ નો સંદર્ભ લઈશું, જે નીચે મુજબ છે:

૩૩. બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૯ (એ), જે રાજ્યની નીતિનો નિર્દેશક સિદ્ધાંત છે, તે જોગવાઈ કરે છે કે રાજ્ય, ખાસ કરીને, તેની નીતિને સુનિશ્ચિત કરવા માટે નિર્દેશિત કરશે કે નાગરિકો, પુરુષો અને સ્ત્રીઓને સમાન રીતે, આજીવિકાના પૂરતા સાધનોનો અધિકાર છે.કલમ ૪૧, જે અન્ય એક નિર્દેશક સિદ્ધાંત છે, તે અન્ય બાબતોની સાથે સાથે એવી જોગવાઈ કરે છે કે રાજ્ય તેની આર્થિક ક્ષમતા અને વિકાસની મર્યાદાની અંદર બેરોજગારી અને અયોગ્ય જરૂરિયાતના કિસ્સામાં કામ કરવાનો અધિકાર સુરક્ષિત કરવા માટે અસરકારક જોગવાઈ કરશે.કલમ ૩૭ પૂરી પાડે છે કે નિર્દેશક સિદ્ધાંતો, જોકે કોઈ પણ અદાલત દ્વારા લાગુ કરી શકાતા નથી, તેમ છતાં દેશના શાસનમાં મૂળભૂત છે.અનુચ્છેદ ૩૯ (એ) અને ૪૧ માં સમાવિષ્ટ સિદ્ધાંતને મૂળભૂત અધિકારોના અર્થ અને સામગ્રીની સમજણ અને અર્થઘટનમાં સમાન રીતે મૂળભૂત ગણવા જોઈએ.જો નાગરિકોને આજીવિકાનું પૂરતું સાધન અને કામ કરવાનો અધિકાર સુનિશ્ચિત કરવાની જવાબદારી રાજ્ય પર હોય, તો આજીવિકાના અધિકારને જીવનના અધિકારની સામગ્રીમાંથી બાકાત રાખવો એ સંપૂર્ણ પાયદળ હશે.રાજ્ય, હકારાત્મક પગલાં દ્વારા, નાગરિકોને આજીવિકા અથવા કામનું પૂરતું સાધન પૂરું પાડવા માટે દબાણ કરી શકશે નહીં.પરંતુ, કોઈપણ વ્યક્તિ, જે કાયદા દ્વારા સ્થાપિત ન્યાયી અને ન્યાયી પ્રક્રિયા સિવાય તેના આજીવિકાના અધિકારથી વંચિત છે, તે વંચિતતાને કલમ ૨૧ દ્વારા આપવામાં આવેલા જીવનના અધિકારનું ઉદ્ધંધન તરીકે પડકાર આપી શકે છે.

ઉપરોક્ત પાસાને ધ્યાનમાં લેતા, દિલ્હી ડેવલપમેન્ટ ઓર્ટિકલ્ચર એમ્પ્લોયઝ યુનિયન (સુપ્રા) ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે અવલોકન કર્યું છે કે તેમાં કોઈ શંકા નથી કે વ્યાપક અર્થઘટન અને જરૂરી તાર્કિક પરિણામ તરીકે, જીવનના અધિકારમાં આજીવિકાનો અધિકાર અને તેથી કામ કરવાનો અધિકાર સામેલ હશે.પરંતુ આ દેશે હજુ સુધી તેની બાંધધરી આપવાની ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરી નથી, અને એટલા માટે નહીં કે તે તેને જીવન માટે ઓછી મૂળભૂત માને છે.તેથી એવું માનવામાં આવે છે કે નિર્દેશક સિદ્ધાંતો (કલમ ૪૧) એ જોગવાઈ કરે છે કે, તેની આર્થિક ક્ષમતા અને વિકાસની મર્યાદામાં રાજ્ય કામ કરવાનો અધિકાર અને અન્ય બાબતો માટે અસરકારક જોગવાઈ કરશે.તેથી, તે સ્પષ્ટ છે કે પૂર, દુષ્કાળ અને ભૂકંપ જેવી કુદરતી આફતોને કારણે ઊભી થતી પરિસ્થિતિમાં, અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓને આજીવિકાનું સાધન પૂરું પાડવું એ રાજ્યનું પ્રાથમિક અને અવિભાજ્ય કાર્ય છે.

સંદર્ભ ચુકાદામાં, કોર્ટે અવલોકન કર્યું છે કે જે. જે. શ્રીમાળી (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં ડિવિઝન બેન્ચ દ્વારા આપવામાં આવેલ તારણ બેંગલોર પાણી પુરવઠા (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ બેગ દ્વારા આપવામાં આવેલા ચુકાદાના ફકરા ૨૩ માં આપેલા નિરીક્ષણ દ્વારા વિરોધાભાસી છે, જેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે જ્યાં સુધી વૈધાનિક જોગવાઈઓ, સ્પષ્ટ રીતે અથવા જરૂરી સૂચિતાર્થ દ્વારા તે અસર ન હોય ત્યાં સુધી રાજ્ય સંચાલિત ઉદ્યોગોને કાયદાના ક્ષેત્રમાંથી બાકાત રાખવાનું યોગ્ય નથી.આ અવલોકનની કોઈ અસર નહીં થાય કારણ કે તે સૂચવે

છે કે જો રાજ્ય કોઈ ઉદ્યોગ ચલાવી રહ્યું હોય, તો આવા કિસ્સામાં તેને કાયદાના ક્ષેત્રમાં સામેલ કરવો જોઈએ સિવાય કે તેને કાયદા દ્વારા બાકાત રાખવામાં આવે.વર્તમાન કિસ્સામાં, રાજ્ય દ્વારા ઉદ્યોગ ચલાવવાનો કોઈ પ્રશ્ન નથી, અને પ્રશ્ન એ છે કે શું રાહત સાહસોને ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમની કલમ ૨ (જે) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત ઉદ્યોગ માનવામાં આવશે. આ ઉપરાંત, બેંગલોર પાણી પુરવઠા (સુપ્રા) ના કિસ્સામાં, મુખ્ય ન્યાયાધીશ એમ. એચ. બેગ અને મુખ્ય ન્યાયાધીશ વાય. વી. ચંદ્રચુડ દ્વારા અલગ-અલગ મંતવ્યો વ્યક્ત કરવામાં આવ્યા છે. અગાઉ જણાવ્યા મુજબ, મુખ્ય ન્યાયાધીશ ચંદ્રચુડ એવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યા હતા કે 'ઉદ્યોગ' ની વ્યાખ્યાથી જાહેર ઉપયોગિતા પ્રવૃત્તિઓની આ શ્રેણીઓની અપેક્ષા રાખવા માટે કોઈ વાજબીપણું નથી.એટલે કે, બંધારણ હેઠળ અવિભાજ્ય કાર્યોની ક્વાયતમાં સરકાર દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલી પ્રવૃત્તિઓની તરફેણ કરવામાં આવે તો કોઈ અપવાદ રચવાનું કોઈ વાજબીપણું નહોતું-તેને શાહી, સાર્વભૌમ અથવા અન્ય કોઈ નામથી કહો.આની વિરુદ્ધમાં, ન્યાયમૂર્તિ જસવંત સિંહ અને ન્યાયમૂર્તિ તુલઝાપુરકરે અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો છે કે 'ઉદ્યોગ' શબ્દની વ્યાખ્યા તે પ્રવૃત્તિઓ સુધી મર્યાદિત છે જે ખાનગી ઉદ્યોગસાહસિકો દ્વારા માલના ઉત્પાદન અથવા વિતરણ સાથે કર્મચારીઓના સહયોગથી વ્યવસ્થિત રીતે અથવા આદતનાં ધોરણે હાથ ધરવામાં આવે છે.

અમારા મતે આ સંજોગોમાં, હાલમાં અમે ઉપરોક્ત કેસમાં ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણ ઐયર દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલા બહુમતી દૃષ્ટિકોણથી બંધાયેલા છીએ, જેમાં વિવિધ સત્તામંડળોની ચર્ચા કર્યા પછી અને દલીલોને ધ્યાનમાં લીધા પછી,

ફકરા ૧૬૧ની આઈટમ ૪ (બી) માં એવું માનવામાં આવ્યું છે કે અગાઉની કલમો હોવા છતાં, માત્ર સાર્વભૌમ કાર્યો જ મુકિત માટે લાયક છે, અને સરકાર અથવા વૈધાનિક સંસ્થાઓ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલી કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિઓ અથવા આર્થિક સાહસો નહીં; અને સાર્વભૌમ કાર્યો બજાવતા વિભાગોમાં પણ, જો એવા એકમો હોય કે જે ઉદ્યોગો છે અને તેઓ નોંધપાત્ર રીતે અલગ કરી શકાય તેવા હોય, તો તેઓ કલમ ૨ (જે) ની અંદર આવે તેવું ગણી શકાય.

આ પાસાની ચર્ચા કરતા, ફકરા ૭૩ (ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણ ઐયર) માં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે વ્યાખ્યાની ભાષાની શાબ્દિક પહોળાઈ હોવા છતાં, તેને અન્ય અનિવાર્ય કારણોસર ઉદ્યોગના દાયરામાંથી બહાર રાખવી જોઈએ. અદાલતે ચોક્કસપણે અવલોકન કર્યું હતું કે, દાખલા તરીકે, રાજ્યના સાર્વભૌમ કાર્યોનો સમાવેશ કરી શકાતો નથી, જો કે આવા કાર્યોને યોગ્ય રીતે "બંધારણીય સરકારના પ્રાથમિક અને અવિભાજ્ય કાર્યો" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આખરે કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો કે મર્યાદિત રીતે, બાકાત રાખવાની આ જરૂરિયાતને સમગ્ર રીતે માન્યતા આપવામાં આવી છે. ત્યારબાદ કોર્ટે નાગપુર શહેર નિગમ વિરુદ્ધ તેના કર્મચારીઓ, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ એસ.સી. ૬૭૫ નો સંદર્ભ આપ્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે વાસ્તવિક કાર્યની પ્રકૃતિ અને સંગઠિત પ્રવૃત્તિની પેટર્ન નિર્ણાયક છે. સંબંધિત અવલોકનો નીચે મુજબ છે:

"૭૫. અદાલતે નાગપુર કોર્પોરેશનના કેસમાં (એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ એસ.સી. ૬૭૫) 'વેપાર અથવા વ્યવસાય હાથ ધરવા સમાન' શબ્દોનો અર્થ રજૂ કરવા માટે આગળ વધ્યું હતું અને એવો મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે વેપાર અથવા વ્યવસાયમાં સમાવિષ્ટ સંગઠિત

પ્રવૃત્તિના સ્વરૂપ પર વધુ ભાર મૂકવામાં આવે છે જે અન્ય પ્રવૃત્તિઓને વેપાર અથવા વ્યવસાય સાથે સરખાવે છે. દેખીતી રીતે, બિન-વેપાર કામગીરી ઘણા કિસ્સાઓમાં 'ઉદ્યોગ' હતી. બનાવટી એન્જિન ડ્રાઇવરો પર આધાર રાખીને, ૧૯૧૩ (૧૬૦ સી. એલ. આર. રજૂ (એ. એસ.) ન્યાયમૂર્તિ સુબ્બા રાવે અવલોકન કર્યું (એ.આઈ.આર.ના પૃષ્ઠ નંબર ૬૮૨ પર):

"આ નિર્ણય પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે નગરપાલિકાની પ્રવૃત્તિઓ કે જેને વેપારી પ્રવૃત્તિઓ તરીકે વર્ણવી શકાતી નથી તે પણ ઔદ્યોગિક વિવાદનો વિષય બની શકે છે.

૭૬. વિદ્વાન ન્યાયાધીશના જણાવ્યા અનુસાર, સાચી કસોટી, જસ્ટિસ ઈસાસે દ્વારા ફેડરેટેડ સ્ટેટ સ્કૂલ ટીચર્સ એસોસિએશન ઓફ ઓસ્ટ્રેલિયા વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ વિક્ટોરિયા ૧૯૨૯ (૪૧) સી.એલ.આર. ૫૬૯ (એયુએસ) (પી.૬૮૩ ઓફ (એ.આઈ.આર.):

"ભૌતિક પ્રશ્ન છે: ધારવામાં આવેલા વાસ્તવિક કાર્યનું સ્વરૂપ શું છે કે તે એક એવી સેવા છે જે રાજ્ય ખાનગી ઉદ્યોગોને છોડી શક્યું હોત, અને જો તે પૂર્ણ થયું હોત, તો શું આવો વિવાદ 'ઔદ્યોગિક' હોઈ શકે? આમ વાસ્તવિક કાર્યની પ્રકૃતિ અને સંગઠિત પ્રવૃત્તિની પેટર્ન નિર્ણાયક છે.

આ અવલોકનો અરજદારો માટે વિદ્વાન વકીલો દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલોને પૂર્ણ કરશે કે અછત દરમિયાન રાહત કાર્યો રાજ્યની કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિ હશે અને રાજ્ય ઉપરાંત કેટલીક સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ પણ આવી સેવાઓ આપી શકે છે. અમારા મતે, કોઈ પણ જવાબદાર સરકાર એવું ન કહી શકે કે ભલે

અછત હોય અથવા મોટી સંખ્યામાં લોકો કુદરતી આફતોથી પ્રભાવિત હોય, પણ રાજ્ય અસરગ્રસ્ત લોકોને મદદ કરવા અને તેમના પુનર્વસન માટે રાહત કાર્યો હાથ ધરશે નહીં અને તેની બંધારણીય જવાબદારીઓને સ્વૈચ્છિક સંસ્થામાં સ્થાનાંતરિત કરશે નહીં.કોઈ પણ સ્વૈચ્છિક સંસ્થા પાસે આ પ્રકારના કાર્યક્રમો માટે સંસાધનો, ભંડોળ અથવા કર્મચારીઓ નહીં હોય, કારણ કે રાજ્યના વિવિધ ભાગોમાં સંખ્યાબંધ પ્રસંગોએ રાહત ઉપક્રમો હાથ ધરવા જરૂરી છે.તે અકલ્પ્ય હશે કે રાજ્ય આવી પ્રવૃત્તિઓ સંપૂર્ણપણે સ્વૈચ્છિક સંસ્થા પર છોડી દેશે.વધુમાં, એવું માનવું મુશ્કેલ હશે કે સ્વૈચ્છિક સંસ્થાને આવી સેવાઓ આપવા માટે દબાણ કરી શકાય, કારણ કે તે સંપૂર્ણપણે તેમની ઈચ્છા પર નિર્ભર કરે છે.

આથી, દુષ્કાળ, પૂર, ભૂકંપ, અછત વગેરે જેવી કુદરતી આફતોને કારણે રાહત કાર્યો માટે રાજ્ય દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા ઉપક્રમો રાજ્યના પ્રાથમિક અને અવિભાજ્ય કાર્યો હશે, જેમ કે બેંગલોર પાણી પુરવઠા (સુપ્રા) ના કિસ્સામાં સુપ્રીમ કોર્ટે જણાવ્યું હતું.તેથી, અમે જે. જે. શ્રીમાળી (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આપવામાં આવેલા કારણો સાથે સંપૂર્ણપણે સંમત છીએ કે આવા રાહત ઉપક્રમો બેંગલોર પાણી પુરવઠા (ઉપરોક્ત) ના કિસ્સામાં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા અર્થઘટન કરાયેલ 'ઉદ્યોગ' શબ્દની વ્યાખ્યા દ્વારા આવરી લેવામાં આવશે નહીં.

૧૧. શું આવા રાહત સાહસોને ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ની કલમ ૨ (જે) દ્વારા વ્યાખ્યાયિત 'ઉદ્યોગ' શબ્દ દ્વારા આવરી લેવામાં આવશે અને

બેંગલોર પાણી પુરવઠાના કિસ્સામાં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા અર્થઘટન કરવામાં આવશે કે કેમ:

સંદર્ભ ચુકાદામાં, ડિવિઝન બેન્ચે અરજદારો માટે વિદ્વાન વકીલની દલીલમાં પ્રથમ દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર બળ મેળવ્યું હતું કે પ્રોજેક્ટનો હેતુ સંપૂર્ણપણે અપ્રસ્તુત હતો અને કામની સમાનતા કામગીરીમાં કાર્યપદ્ધતિમાં જોવા મળે છે અને તે સાહસની સંસ્થા હતી, જેમાં બે અંગો વચ્ચેના સંબંધો કે જે ભૌતિક હતા; તે વિશ્લેષણ પ્રવૃત્તિ લક્ષી હોવું જોઈએ અને હેતુ આધારિત ન હોવું જોઈએ; બેંગલોર પાણી પુરવઠાના કેસમાં ફરરા ૬૧ માં સુપ્રીમ કોર્ટે આપેલા હેતુ અપ્રસ્તુત છે.અદાલતે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે સંજોગ રોય [એ.આઈ.આર. ૧૯૮૩ એસ.સી. ૩૨૮] ના કેસમાં, દુષ્કાળ રાહત કાર્ય સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે, સર્વોચ્ચ અદાલતે સ્વીકાર્યું હતું કે રાજ્ય દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલી ઉપરોક્ત પ્રવૃત્તિ એક ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિ હતી અને તેમાં કાર્યરત કામદારો લઘુત્તમ વેતન મેળવવા માટે હકદાર હતા કારણ કે હાથ ધરવામાં આવેલું કાર્ય સમાજ માટે ઉપયોગી છે અને સંપત્તિ અથવા માલસામાનનું સર્જન અને સમાજ માટે ફાયદાકારક સામગ્રી સેવા છે.

ઉપરોક્ત પ્રશ્ન પર સૌપ્રથમ ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમના અવકાશ અને ઉદ્દેશને ધ્યાનમાં લઈને વિચાર કરવો જરૂરી છે. ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમનો અવકાશ અને ઉદ્દેશ, વી. આર. ફૃષ્ટા ઐચ્યર દ્વારા ભારતીય એલ.આઈ.સી. વિરુદ્ધ ડી. જે. બહાદુર, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૦ એસ.સી. ૨૧૮૧ના કિસ્સામાં, નીચે મુજબ છે:

"કાયદાનો આત્મા રોજગારનો કરાર, સેવાની શરતોની વાટાઘાટોની એકરૂપતા, સમાધાન અને વિવાદોના ચુકાદાઓ અને ઔદ્યોગિક ન્યાય દ્વારા પ્રેરિત મતભેદો નથી, જેથી અથડામણને ટાળી શકાય જે ઉત્પાદનની ગતિ વધારવા માટે અંધાધૂંધી અને જોખમી રાષ્ટ્રીય પ્રયાસનું કારણ બની શકે.

ઔદ્યોગિક શાંતિનો પ્રશ્ન અથવા ઉત્પાદનની ગતિ વધારવા માટે અંધાધૂંધી અને જોખમી રાષ્ટ્રીય પ્રયાસોનું કારણ બની શકે તેવી અથડામણ ટાળવાનો પ્રશ્ન, આવા રાહત ઉપક્રમોમાં ઊભો નહીં થાય જ્યાં ઉત્પાદન વધારવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી.આવી યોજનાઓમાં પ્રશ્ન એ છે કે અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓને આજીવિકા કેવી રીતે પૂરી પાડવી.વધુમાં અથડામણ ટાળવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી કારણ કે કુદરતી આફતોથી ગંભીર રીતે અસરગ્રસ્ત તમામ લોકોને રોજગારી આપવામાં આવે છે.આવી સ્થિતિમાં સંબંધ અથવા ઔદ્યોગિક વિવાદનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો નહીં થાય.

હવે આપણે બેંગલોર પાણી પુરવઠા (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં ચુકાદાના સંબંધિત ફક્ત ૩૭ અને ૩૮ નો સંદર્ભ લઈશું.તેઓ નીચે પ્રમાણે વાંચે છે:

"૩૭. વ્યાખ્યા પર એક નજર, હાથમાં નિર્ણયોમાં શબ્દકોશ, મુખ્યમાં અને બંધારણ, હૃદયમાં, 'ઉદ્યોગ' ની કેટલીક ચોક્કસ લાક્ષણિકતાઓ તરફ દોરી જાય છે, જે અસ્પષ્ટ વિવાદના ફિલિટ ઝોનને સંકુચિત કરે છે.ઉદ્યોગ એ એક સાતત્ય છે, તે એક સંગઠિત પ્રવૃત્તિ છે, તે એક હેતુપૂર્ણ પ્રયાસ છે, કોઈ અલગ સાહસ, ઉજ્જડ પર્યટન અથવા કારણભૂત, ક્ષણિક જોડાણ પ્રેરણા વિના હાથ

ધરવામાં આવતું નથી.આ વેપાર, વ્યવસાય, કોલ, ઉત્પાદન-ચાંત્રિક અથવા હસ્તકલા-આધારિત-સેવા, રોજગાર, ઔદ્યોગિક વ્યવસાય અથવા વ્યવસાયનું સામાન્ય લક્ષણ છે. જેઓ અંગ્રેજી જાણે છે અને સિમેન્ટીક વાળ વહેંચવાની વૈભવી વસ્તુને ન આપવી જોઈએ; આ નિષ્કર્ષ પોતે જ દલીલ કરે છે.જેની કંપની તે રાખે છે તે કાર્યોને 'ઉપક્રમ' શબ્દને ફાડી ન શકાય.જો શિક્ષકના પક્ષીઓ ભેગા થાય છે અને સમાજની રચના માટે સામાન્ય માર્ગદર્શિકા હોય તો 'ઉપક્રમ' શબ્દોના સમાજ દ્વારા પહેલાં અને પછી વહેંચાયેલી પ્રતિબંધિત લાક્ષણિકતાઓને અનુરૂપ હોવા જોઈએ.કોઈ પણ વ્યક્તિ કલમ ૨ (જે) માં 'ઉપક્રમ' એટલે કે ધ્યાન અથવા મુશોરા જે આધ્યાત્મિક અને સૌંદર્યલક્ષી ઉપક્રમો છે તેને ત્રાસ નહીં આપે.વ્યાપક અર્થો લીટીમાં હોવા જોઈએ અને ધ્વનિ પ્રણાલીમાંથી વિસંગતતાને બાકાત રાખવી જોઈએ.બેનર્જી (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૩ એસ.સી. ૫૮) થી લઈને સફ્દર જંગ (એ.આઈ.આર. ૧૯૭૦ એસ.સી. ૧૪૦૭) અને તેનાથી આગળ, આ મર્યાદિત માપદંડ પસાર થઈ ગયો છે અને અમે આ સ્થિતિમાંથી સ્થળાંતર કરવા માટે દલીલની તમામ મેરેથોન પછી કોઈ કારણ જોતા નથી.

૩૮. તેવી જ રીતે, નોકરીદાતા અને કર્મચારી વચ્ચેના સહકારી પ્રયાસો વિના 'ઉદ્યોગ' અસ્તિત્વમાં હોઈ શકે નહીં.કોઈ નોકરીદાતા નહીં, કોઈ ઉદ્યોગ નહીં, કોઈ કર્મચારી નહીં, કોઈ ઉદ્યોગ નહીં, કોઈ કર્મચારી નહીં, કોઈ ઉદ્યોગ નહીં, અર્થશાસ્ત્રમાં હઠાગ્રહી પ્રસ્તાવ તરીકે નહીં, પરંતુ કાયદાની વ્યાખ્યા અને યોજનાના સ્પષ્ટ મુખ્ય આધાર તરીકે અને ઔદ્યોગિક વિવાદો અને તેના વૈધાનિક સમાધાનની જરૂરી ધારણા તરીકે.

વિવિધ ચુકાદાઓની ચર્ચા કર્યા પછી, કોર્ટે ફક્ત ૫૯ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું:

"૫૯. 'ઉદ્યોગ' ના તમામ સંકેતો ચુકાદામાં ભરેલા હોય છે જે નિષ્કર્ષને સંક્ષિપ્તમાં સંક્ષિપ્ત કરે છે કે 'ઉદ્યોગો' કામની શાખાઓને આવરી લેશે જેને વેપાર અથવા વ્યવસાય હાથ ધરવા સમાન કહી શકાય.આ કેસ, જે સંપૂર્ણ રીતે વાંચવામાં આવે છે તે ઔદ્યોગિક ન્યાયશાસ્ત્રમાં ફાળો આપે છે, કાયદાના વિશેષ સંદર્ભ સાથે, કેટલાક હકારાત્મક પાસાઓ અને કેટલાક નકારાત્મક ફિક્સેશનને તોડી પાડે છે.સરકારો અને મ્યુનિસિપલ અને વૈધાનિક સંસ્થાઓ એવા ઉદ્યોગો ચલાવી શકે છે જે તે કારણોસર ઉદ્યોગો બનવાનું બંધ ન કરે.

XXX XXX XXX

વેપાર અથવા વ્યવસાયની સમાન રીતે હાથ ધરવામાં આવતી કોઈપણ કામગીરી કાયદેસર રીતે વૈધાનિક 'ઉદ્યોગ' હોઈ શકે છે.ઉદ્યોગની વિભાવના પરની લોકપ્રિય મર્યાદાઓ કલમ ૨ (જે) માં કાયદાકીય ઉદારતાના દાયરાને કાપી નાંખતી નથી, ઔદ્યોગિક શાંતિ અને સમુદાયને સરળ પુરવઠો એ વિધાનસભાના લક્ષ્યો અને ઉદ્દેશોમાં છે, તેમજ નોકરીદાતાઓ અને કર્મચારીઓ વચ્ચેના વિવાદોની પ્રકૃતિ, વિવિધતા, શ્રેણી અને ક્ષેત્રો પણ છે.આ પરિબળોએ જોગવાઈના નિર્માણની જાણ કરવી આવશ્યક છે.

ઉપરોક્ત ગુણોત્તરને લાગુ કરીને અને રાહત ઉપક્રમોને ધ્યાનમાં લેતા, તે સ્પષ્ટ છે કે –

(એ) તેને સતત ચાલતી પ્રવૃત્તિ ન કહી શકાય કારણ કે તે કેટલીક અણધાર્યા આફતોને કારણે થતી આકસ્મિક પ્રવૃત્તિ છે.તેથી, તેને

માલના ઉત્પાદન અથવા વિતરણ માટે હાથ ધરવામાં આવતી વ્યવસ્થિત પ્રવૃત્તિ ન કહી શકાય.

(બી) તેને 'ઉદ્યોગ' તરીકે પણ ગણી શકાય નહીં કારણ કે ઉપરોક્ત શબ્દસમૂહને વેપાર અથવા વ્યવસાયના સંચાલન સમાન તરીકે સમજવો જોઈએ. સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવ્યું છે તેમ, વચન પહેલાં અને પછી શબ્દોના સમાજ દ્વારા વહેંચાયેલ પ્રતિબંધાત્મક લાક્ષણિકતા સાથે સુસંગત હોવું જોઈએ. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોને લાગુ પાડતા, તેને વેપાર અથવા વ્યવસાયની કોઈ લાક્ષણિકતા હોવાનું ન કહી શકાય; અને

(સી) નોકરીદાતા-કર્મચારીના સંબંધો પણ વેપાર અથવા વ્યવસાયમાં જે જોવા મળે છે તેની સાથે કોઈ સામ્યતા ધરાવતા નથી. રાહત સાહસોમાં ભરતીના નિયમોની કોઈપણ પ્રક્રિયાને અનુસરીને કર્મચારીઓની નિમણૂકનો પ્રશ્ન જ નથી. તેમની આ રીતે નિમણૂક કરવામાં આવતી નથી. તેમને સ્થળ પર કામ કરવા માટે બોલાવવામાં આવે છે જેથી તેમને આજીવિકા પૂરી પાડી શકાય. વધુમાં, જો કોઈ વ્યક્તિ શારીરિક રીતે વિકલાંગ હોય અને કામ કરવાની સ્થિતિમાં ન હોય, તો પણ તેને રાહત કાર્ય માટે નિર્ધારિત વેતન મળશે, જ્યારે વેપાર અથવા વ્યવસાયમાં, વિપરીત સ્થિતિ હશે. જ્યાં સુધી વ્યક્તિ યોગ્ય અને સક્ષમ ન હોય ત્યાં સુધી તેને નોકરી પર રાખવામાં આવશે નહીં. વધુમાં, રાહત

કાર્યોમાં, કર્મચારીઓ પોતાની મરજીથી કામ કરવા માટે આવતા હતા.તેથી, તે માનવું મુશ્કેલ હશે કે રાહત સાહસો નોકરીદાતા-કર્મચારી સંબંધોના સંદર્ભમાં વેપાર અથવા વ્યવસાયોમાં જે જોવા મળે છે તેની સાથે કોઈ સામ્યતા ધરાવે છે.

છેલ્લે, એક ઉદ્યોગ તરીકે કોઈ ચોક્કસ પ્રવૃત્તિને હાથ ધરવા માટે ત્રણ ઘટકો નિર્ધારિત કરતી વખતે, કોર્ટે ફ્કરા ૧૬૧, આઈટમ ૧ (સી) માં ભાર મૂક્યો છે કે સાચું ધ્યાન કાર્યાત્મક છે અને નિર્ણાયક કસોટી એ પ્રવૃત્તિના સ્વભાવ પર છે જેમાં નોકરીદાતા-કર્મચારી સંબંધો પર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવે છે.ઉપરોક્ત પરીક્ષણને લાગુ કરતાં, અમારા મતે, રાજ્ય દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતા રાહત સાહસોને 'ઉદ્યોગ' ના કાર્યક્ષેત્રમાં આવરી લેવામાં આવશે નહીં.રાહત કાર્ય માર્ગ અથવા પુલનું નિર્માણ કરવા માટે હાથ ધરવામાં આવતું નથી, પરંતુ ૫ કિલોમીટરના ગાળામાં તે જોવા માટે હાથ ધરવામાં આવે છે.અસરગ્રસ્ત વિસ્તારમાં, મજૂરોને તેમના અસ્તિત્વ માટે રોકડ અથવા વસ્તુઓમાં કંઈક મળશે.તેમને વેતન આપવાને બદલે કામ અને વેતન આપવામાં આવે છે.તેનું કારણ, જે. જે. શ્રીમાળી (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં ડિવિઝન બેન્ચે જણાવ્યું હતું તેમ, તે મેળવનારાઓની ગરિમા, આત્મસન્માન અને લાગણીઓને ઠેસ પહોંચાડવાનું નથી.આ નીચેના અવલોકનો પરથી સ્પષ્ટ થશે:

"જ્યારે દુષ્કાળ અને દુષ્કાળ દરમિયાન રાજ્ય સરકાર અસરગ્રસ્ત વિસ્તારમાં રહેતા અછતગ્રસ્ત લોકોને ખૂબ જ જરૂરી રાહત પ્રદાન કરવાના હેતુથી રાહત કાર્યો હાથ ધરે છે, ત્યારે તે કોઈ ઔદ્યોગિક અથવા વ્યાપારી સાહસ શરૂ કરી રહી નથી, પરંતુ માત્ર પ્રકૃતિના

પ્રકોપથી પ્રભાવિત લોકો પ્રત્યેની તેની જવાબદારીને પૂર્ણ કરવાનો પ્રયાસ કરી રહી છે.

જો, તે મેળવનારાઓની ગરિમા, આત્મસન્માન અને લાગણીઓને ઠેસ પહોંચાડે તેવા વળતરનું વિતરણ કરવાને બદલે, રાજ્ય સરકાર એવી યોજનાઓ રજૂ કરે છે જે અસરગ્રસ્ત લોકોને કામચલાઉ કામ પૂરું પાડશે અને તેના માટે ચૂકવણી કરશે.

વધુમાં, ફકરા ૧૬૧, આઈટમ ૨ માં, કોર્ટે સ્પષ્ટતા કરી છે કે, કલમ ૨ (જે) વ્યાપક કંપનવિસ્તારના શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે, તેમ છતાં તેનો અર્થ પોતાને ઓવરરીય કરવા માટે વિસ્તૃત કરી શકાતો નથી અને 'ઉપક્રમ' ને સંદર્ભિત સંકોચન સહન કરવું જોઈએ.તેથી, આઈટમ ૧ [(૧) વ્યવસ્થિત પ્રવૃત્તિ, (૨) નોકરીદાતા અને કર્મચારીઓ વચ્ચેના સહકાર દ્વારા આયોજિત, અને (૨) માલ અને સેવાઓના ઉત્પાદન અને/અથવા વિતરણ માટે] માં ત્રિપાંખ તત્વો ધરાવતી તમામ સંગઠિત પ્રવૃત્તિ, વેપાર અથવા વ્યવસાય ન હોવા છતાં, હજુ પણ 'ઉદ્યોગ' હોઈ શકે છે, જો કે પ્રવૃત્તિનું સ્વરૂપ, એટલે કે નોકરીદાતા-કર્મચારી આધાર, વેપાર અથવા વ્યવસાયમાં આપણને જે મળે છે તેની સાથે સામ્યતા ધરાવે છે.ઉપર ચર્ચા કર્યા મુજબ, રાહત કાર્યોમાં નોકરીદાતા-કર્મચારી સંબંધો વેપાર અથવા વ્યવસાયમાં આપણને જે મળે છે તેની સાથે સામ્યતા ધરાવતા નથી. કોઈ પણ સંજોગોમાં કોર્ટે ઉપર ભાર મૂક્યો હતો તે જ ચુકાદામાં સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે ઉપરોક્ત ચુકાદામાં ચર્ચા સંપૂર્ણ નહોતી

પરંતુ બારમાં ચર્ચા દ્વારા આવરી લેવામાં આવેલી હદ સુધી હતી અને પ્રમાણમાં જ્યાં કાયદો અને જીવન એકબીજા સાથે જોડાયેલા હોય, ત્યાં નિરપેક્ષતાની શોધ એ સ્વ-નિંદા કવાયત છે.તેથી પણ ઉપર ચર્ચા કરાયેલ રાહત ઉપક્રમ બેંગલોર પાણી પુરવઠા (ઉપરોક્ત) ના કિસ્સામાં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા અર્થઘટન કરાયેલ 'ઉદ્યોગ' શબ્દ દ્વારા આવરી લેવામાં આવશે નહીં.

૧૨. શું જે. જે. શ્રીમાળીના કેસમાં સંજીત રોય (એ.આઈ.આર. ૧૯૮૩ એસ.સી. ૩૨૮) ના કેસમાં અને દેસ રાજ ૧૯૮૮ ૧ સી. એલ. આર. ૬૨૦ ના કેસમાં ચુકાદાઓને કારણે પુનર્વિચારણા જરૂરી છે.

આ દલીલ પર વિચાર કરતા પહેલા સેન્ટ્રલ ઈન્ડસ્ટ્રીયલ ટ્રિબ્યુનલ વિરુદ્ધ સન એન્જિનિયરિંગ વર્ક્સ (પી) લિમિટેડ, ૧૯૯૨ (૪) એસ.સી.સી. ૩૬૩ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના નિર્ણયના અવલોકનો ટાંકવા યોગ્ય રહેશે, જેમાં કોર્ટે એવું માન્યું છે કે સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદાને સંપૂર્ણ રીતે વાંચવો જોઈએ અને ચુકાદાના અવલોકનોને કોર્ટ સમક્ષ રહેલા પ્રશ્નોના પ્રકાશમાં ધ્યાનમાં લેવા જોઈએ અને ચુકાદામાં આવતા શબ્દ, કલમ અથવા સજાને તે ચુકાદામાં જ્યારે પ્રશ્નનો જવાબ પણ આપવામાં આવ્યો ન હોય ત્યારે તે પ્રશ્ન પર કાયદાનું સંપૂર્ણ સ્પષ્ટીકરણ ધરાવતો હોવાનું માનવું યોગ્ય નથી. સંબંધિત અવલોકનો નીચે મુજબ છે:

"વિચારણા હેઠળના પ્રશ્નના સંદર્ભમાંથી અંતર કરેલ આ અદાલતના ચુકાદામાંથી કોઈ શબ્દ અથવા સજા પસંદ કરવી ન તો ઇચ્છનીય છે અને ન તો તેને મંજૂરી છે અને તેને આ અદાલત દ્વારા

જાહેર કરાયેલ સંપૂર્ણ 'કાયદો' ગણવામાં આવે છે.ચુકાદાને સંપૂર્ણ રીતે વાંચવો જોઈએ અને ચુકાદાના અવલોકનોને આ અદાલત સમક્ષ રહેલા પ્રશ્નોના પ્રકાશમાં ધ્યાનમાં લેવા જોઈએ.આ અદાલતનો નિર્ણય જે કેસમાં તેને રજૂ કરવામાં આવે છે તેમાં સામેલ પ્રશ્નમાંથી તેનો રંગ લે છે અને પછીના કેસમાં નિર્ણય લાગુ કરતી વખતે, અદાલતોએ આ અદાલતના નિર્ણય દ્વારા નિર્ધારિત સાચા સિદ્ધાંતની ખાતરી કરવા માટે કાળજીપૂર્વક પ્રયાસ કરવો જોઈએ અને તેમના તર્કને સમર્થન આપવા માટે, આ અદાલત દ્વારા વિચારણા હેઠળના પ્રશ્નોના સંદર્ભમાંથી છૂટાછેડા લીધેલા ચુકાદામાંથી શબ્દો અથવા વાક્યો પસંદ ન કરવા જોઈએ.માધવ રાવ સિંધિયા વિરુદ્ધ ભારત સંઘ [૧૯૭૧ (૧) એસ.સી.સી. ૮૫] માં, આ અદાલતે ચેતવણી આપી હતી:

સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદામાં આવતા શબ્દ, કલમ અથવા સજાને તેના સંદર્ભથી દૂરના તરીકે ગણવું યોગ્ય નથી, જ્યારે તે ચુકાદામાં પ્રશ્નનો જવાબ પણ આપવામાં આવ્યો ન હોય ત્યારે તે પ્રશ્ન પર કાયદાનું સંપૂર્ણ સ્પષ્ટીકરણ ધરાવે છે.

આ ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે સંજીવ રોય (એ.આઈ.આર. ૧૯૮૩ એસ.સી. ૩૨૮) ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્ણયને ધ્યાનમાં લઈશું.તે કિસ્સામાં, તે અદાલતે વિચારણા કરી હતી કે શું લઘુત્તમ વેતન કાયદો, ૧૯૪૮ દુષ્કાળ રાહત કાર્યોમાં કાર્યરત કામદારોને લાગુ પડે છે કે કેમ. આ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવા માટે, અદાલતે મુખ્યત્વે ભારતના બંધારણની કલમ ૨૩ પર આધાર રાખ્યો હતો અને એવું માન્યું હતું કે જ્યાં કોઈ વ્યક્તિ બીજાને લઘુત્તમ વેતન કરતાં ઓછા મહેનતાણું માટે શ્રમ અથવા સેવા

પૂરી પાડે છે, ત્યાં તેના દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવતી શ્રમ અથવા સેવા સ્પષ્ટપણે 'બળજબરીથી શ્રમ' શબ્દોના અર્થમાં આવે છે અને કલમ ૨૩ની નિંદા કરે છે. દરેક વ્યક્તિ જે બીજાને શ્રમ અથવા સેવા પૂરી પાડે છે તે ઓછામાં ઓછા લઘુત્તમ વેતનનો હકદાર છે અને જો તેને લઘુત્તમ વેતન કરતાં ઓછું કંઈપણ ચૂકવવામાં આવે તો તે કલમ ૨૩ હેઠળ તેના મૂળભૂત અધિકારના ઉલ્લંઘનની ફરિયાદ કરી શકે છે. નિઃશંકપણે, તે કિસ્સામાં, અદાલતે અવલોકન કર્યું છે કે દુષ્કાળ રાહત દ્વારા રાજ્ય દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલ રાહત કાર્ય સમાજ માટે ઉપયોગી છે અને કેટલીક સંપત્તિ અથવા સંપત્તિના સર્જનની દ્રષ્ટિએ ઉત્પાદક છે અને જ્યારે રાજ્ય આવા કાર્યને હાથ ધરવા માટે અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓ પાસેથી શ્રમ અથવા સેવાની માંગણી કરે છે, ઉદાહરણ તરીકે એક પુલ અથવા માર્ગ કે જે સમાજ માટે ઉપયોગી છે અને જે રાજ્યની સંપત્તિમાં વધારો કરવા જઈ રહ્યો છે, ત્યારે રાજ્ય માટે અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓને લઘુત્તમ વેતન ન ચૂકવવાનું કોઈ વાજબી કારણ હોઈ શકે નહીં. અગાઉ જણાવ્યા મુજબ, ઉપરોક્ત કેસમાં, કોર્ટે ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમની કલમ ૨ (જે) ની જોગવાઈઓ અથવા 'ઉદ્યોગ' શબ્દની વ્યાખ્યાને બિલકુલ ધ્યાનમાં લીધી નથી. તેથી, અમારા મતે, રાજ્ય સરકાર દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલ રાહત કાર્ય 'ઉદ્યોગ' હશે કે નહીં તે પ્રશ્ન નક્કી કરવામાં ઉપરોક્ત નિર્ણયની કોઈ અસર નહીં થાય.

આ તબક્કે, આપણે દિલ્લી ડેવલપમેન્ટ હોર્ટિકલ્ચર એમ્પ્લોયઝ યુનિયન ૧૯૯૨ ૧ સી.એલ.આર. ૫૩૭ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલા અનુગામી ચુકાદાની દ્રષ્ટિ ગુમાવવી જોઈએ નહીં. તે કિસ્સામાં, અદાલતે ખાસ

અવલોકન કર્યું છે કે આવી યોજનાઓના સંદર્ભમાં, આવી યોજનાઓ હેઠળ કાર્યરત લોકોને સંપૂર્ણ રોજગારી પૂરી પાડવા અને સમાન કામ માટે સમાન પગારની બાંધધરી આપવાના દૃષ્ટિકોણથી તેમની સમસ્યાઓનો સંપર્ક કરવો ખોટો છે, અને જો આપું અર્થઘટન કરવામાં આવે, તો તેનાથી ઘણા ભૂખે મરતા ગરીબોને ફાયદો થશે, જેમના માટે યોજનાઓ છે.તે રાજ્યને હાલની યોજનાઓને બંધ કરવા માટે દબાણ કરી શકે છે અને સ્રોતોના અભાવે નવી યોજનાઓ રજૂ કરવા પર પ્રતિબંધ મૂકી શકે છે. અમારા મતે, આ અવલોકનો આવી આફતો દરમિયાન આવા પ્રકારના રાહત ઉપક્રમોને યોગ્ય રીતે લાગુ પડશે.જો રાજ્ય ઘણા ભૂખે મરતા ગરીબોની કિંમત પર કેટલાક લોકોને સંપૂર્ણ લાભ આપવાનો ઇરાદો ધરાવે તો પણ સંભવિત પરિણામ વિનાશક અને/અથવા તોફાની હોઈ શકે છે.

તેવી જ રીતે, દેસ રાજ (સુપ્રા) ના કિસ્સામાં, એક અપીલમાં સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષ અપીલકર્તા સિંચાઈ વિભાગ હેઠળ યાંત્રિક નિર્માણ વિભાગમાં ફોરમેન તરીકે કામ કરી રહ્યો હતો અને બીજી અપીલમાં, અપીલકર્તા પી. ડબલ્યુ. ડી. ડ્રેનેજ વિભાગમાં ટી. મેટ ખાતે કામ કરી રહ્યો હતો.અદાલત સમક્ષ પ્રશ્ન એ હતો કે શું સરકારનો સિંચાઈ વિભાગ 'ઉદ્યોગ' છે કે નહીં.અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે, સુધારેલી વૈધાનિક વ્યાખ્યા હજુ અમલમાં નથી, તેથી વર્તમાન વ્યાખ્યા અને ન્યાયિક ઘોષણાઓને કાયદો શોધવા માટે સંદર્ભિત કરવી પડશે.ત્યારબાદ કોર્ટે બેંગલોર પાણી પુરવઠા (સુપ્રા) ના કેસમાં નિર્ણય સહિત વિવિધ નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને અવલોકન કર્યું હતું કે જ્યારે પ્રબળ પ્રકૃતિ પરીક્ષણને આધિન હોય ત્યારે સિંચાઈ વિભાગના મુખ્ય કાર્યો સ્પષ્ટપણે ઉદ્યોગના દાયરામાં

આવે છે.અમારા મતે, આ ચુકાદામાં, અદાલતને આ બાબતમાં પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્ન પર વિચાર કરવાની જરૂર નહોતી.આ પ્રશ્ન સંપૂર્ણપણે અલગ હતો અને તે સંબંધિત રાજ્યના સિંચાઈ વિભાગ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા પ્રોજેક્ટ્સ પર આધારિત હતો અને ઉપરોક્ત ચુકાદાની આ બાબતમાં જે પ્રશ્નનો સામનો કરવો જરૂરી છે તેના પર કોઈ અસર નહીં થાય.

એ જ રીતે અમારા મતે, બિહાર રાહત સમિતિ (પજ એફજેઆર ૩૮૫) ના કિસ્સામાં પટના હાઈકોર્ટના નિર્ણયો પર વધુ વિચારણા કરવાની જરૂર નથી કારણ કે તે કિસ્સામાં અરજદાર, બિહાર રાહત સમિતિની સ્થાપના સોસાયટી નોંધણી અધિનિયમ હેઠળ એક સોસાયટી તરીકે કરવામાં આવી હતી, જેનો એકમાત્ર હેતુ પૂર, દુષ્કાળ, રોગચાળો વગેરે જેવી કુદરતી આફતોથી માનવતાને થતી પીડાને રાહત આપવાનો હતો.વિવિધ હકીકતો પર વિચાર કર્યા પછી, કોર્ટે અવલોકન કર્યું:

"અરજદારે રાજ્યમાં નાની સિંચાઈ યોજનાઓ હાથ ધરી છે, જેના માટે તેણે ટેકનિકલ નિષ્ણાતોની સલાહ લીધા પછી ખુદા બોરવેલ, ટાંકીઓ અને ટ્યુબવેલના નિર્માણ માટે વિવિધ કેન્દ્રો ખોલ્યા છે.તે આવા કામો માટે ચીજવસ્તુઓનો સંગ્રહ કરે છે અને છોડ અને મશીનરીની જાળવણી કરે છે, જેના માટે અવમૂલ્યન વેર એન્ડ ટીયર અને રનિંગ ચાર્જ વસૂલવામાં આવે છે.ખેડૂતોને પાઈપનો પુરવઠો પૂરો પાડવા માટે તે તેમના પરિવહન અને સંગ્રહનો ખર્ચ વસૂલ કરે છે.આ તમામ સાબિત કરે છે કે અરજદારની પ્રવૃત્તિઓ વ્યવસ્થિત છે.

આખરે કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો છે કે બિહાર રાહત સમિતિ ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમના અર્થમાં એક ઉદ્યોગ છે. વર્તમાન કિસ્સામાં, અમારા મતે, કાર્યનું આયોજન સમાજ દ્વારા કરવામાં આવતું નથી, પરંતુ તેનું આયોજન રાજ્ય દ્વારા તેની અવિભાજ્ય ફરજ નિભાવવા માટે કરવામાં આવે છે. વધુમાં, ઉપર જણાવ્યા મુજબ રાહત સાહસો આકસ્મિક છે અને ચાલુ નથી.

છેલ્લે, ઉમાયમ્મલ વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય ૧૯૮૩ (૧) એલ. એલ. જે. ૨૬૭ના કેસમાં, કેરળ ઉચ્ચ અદાલતે આ પ્રશ્ન પર વિચારણા કરી હતી કે શું સરકારી વિભાગો, સરકારી કંપનીઓ, વૈધાનિક નિગમો અને સ્થાનિક સંસ્થાઓમાં કામ કરતા કામચલાઉ કે કામચલાઉ કર્મચારીઓ ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમની જોગવાઈઓ દ્વારા સંચાલિત હતા કે કેમ. ત્યાં પણ, અદાલતે બેંગલોર પાણી પુરવઠા (સુપ્રા) ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના નિર્ણય પર આધાર રાખ્યો હતો અને તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે રાજ્યના સાર્વભૌમ કાર્યોને ઉદ્યોગમાં સામેલ કરી શકાતા નથી, પરંતુ જો આવશ્યક કાર્યોથી અલગ કરી શકાય તેવા ઔદ્યોગિક એકમો હોય અને તેમની પોતાની સંસ્થા હોય, તો એવું માનવું વાજબી હોઈ શકે કે તે એકમોના કર્મચારીઓ કામદારો છે અને તે ઉપક્રમો ઉદ્યોગો છે. અમારા મતે, કેરળ હાઈકોર્ટનો ઉપરોક્ત નિર્ણય અરજદારો વતી વિદ્વાન વકીલશ્રીઓ દ્વારા લેવાયેલ વાદને આગળ ધપાવતો નથી.

નિષ્કર્ષ:

પરિણામે, અમે આ ન્યાયાલયે જે. જે. શ્રીમાળી [૧૯૮૯ (૨) જી.એલ.એચ. ૧૨ : (૧૯૮૮ (૧) જી.એલ.આર. ૩૯૬)]ના કેસમાં આપેલ ચુકાદા સાથે સંપૂર્ણપણે સંમત છીએ અને તેમાં કોઈ પુનર્વિચારણા કરવાની જરૂર નથી.

ઉપર નોંધાયેલા કારણો સહ, અમે નીચે આપેલા પ્રશ્નનો જવાબ આપીએ છીએ:

પ્રશ્ન નંબર ૧.

રાજ્ય દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા અછતરાહત કાર્યો પર વ્યક્તિઓને આપવામાં આવતી રોજગારને ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ની કલમ ૨(જે) દ્વારા વ્યાખ્યાયિત 'ઉદ્યોગ' હેઠળ રોજગાર ન કહી શકાય.

(એ) દુષ્કાળ, ભૂકંપ, રોગચાળો, પૂર, અછત વગેરે જેવી કુદરતી આફતોથી અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓને આજીવિકા પૂરી પાડવી એ રાજ્યનું પ્રાથમિક અને અવિભાજ્ય કાર્ય છે અને

(બી) રાહત કાર્ય એ 'વ્યવસાય' અથવા 'વેપાર' નથી અને 'ઉપક્રમ' ના સંદર્ભમાં, પ્રવૃત્તિ વેપાર અથવા વ્યવસાય જેવી નથી અથવા તે વ્યવસ્થિત પ્રવૃત્તિ નથી પરંતુ ચોક્કસ વિસ્તારમાં આપત્તિઓના આધારે વિવિધ સ્થળોએ આકસ્મિક રીતે હાથ ધરવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન નંબર ૨.

જે. જે. શ્રીમાળી [૧૯૮૯ (૨) જી.એલ.એચ. ૧૨ : (૧૯૮૮ (૧) જી.એલ.આર. ૩૯૬)]ના કેસમાં આ અદાલતની ખંડપીઠે આપેલા નિર્ણયો કે ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ની કલમ ૨(જે) હેઠળ વ્યાખ્યા કરાયેલ

'રાજ્ય' દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલ અછતરાહત કાર્ય 'ઉદ્યોગ' નથી, તે સ્થિતિ સુપેરે જળવાયેલ રહે છે.

૧૩. પ્રશ્નનો જવાબ આપવામાં આવ્યો.

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.